

Rákóczi-szobrok külhonban

A kétezres években fellendülő irodalomtörténeti kutatások – Dávidházy Péternek a Shakespeare-kultusz jelenségét feltáró, mára klasszikussá vált könyvének megjelenése nyomán¹ – a nemzetközi és hazai kutatásokban egyaránt tovább árnyalták az irodalmi személyiség kultuszának témakörét, amely mára a történelmi személyiségek kultuszával foglalkozó publikációk értékelési szempontjai közé is bekerült. A személyt, aki egy irodalmi kultusz hívévé válik, egyfajta kultikus beállítódás jellemzi, ami bizonyos szellemi vagy anyagi értékek mértéken túli tiszteletét jelenti. Úgy véljük, ugyanez vonatkozik arra is, aki egy történelmi kultusz követőjévé válik. A kultikus beállítódás tárgyát, személyét minden szóba jöhető vád alól felmenti. Minden kultusznak kialakul valamilyen szokásrendje, amelynek fontosabb elemei például a gyakorlatilag szentnek tekintett helyek felkeresése, az ereklyék gyűjtése, azok áhítatos gondozása, az évfordulók megünneplése, szertartásokon való részvétel. A kultikus beállítódás egyik központi eleme az úgynevezett kultikus nyelvhasználat, amelynek lényege, hogy olyan magasztaló kijelentéseket sorol, melyeket nem lehet sem igazolni, sem cáfolni, mert tapasztalati ellenőrzésükre nincs mód. Mindehhez annyit fűzhetnénk hozzá, hogy a történelmi személyiségek kultuszának is kialakul a maga saját(os) nyelvazete: saját, kultikus nyelvhasználat jellemzi mind a politikai, mind a köznapi diskurzusokban. A kultikus beállítódás alapja soha nem a racionalitás, hanem a rajongó tisztelet, amelynek alapja a hit és/vagy az érzélem. Míg az irodalmi kultuszok kiválóan alkalmazhatók ideológiai törekvések érvényesítésére, addig úgy véljük, a történelmi kultuszok kiválóan alkalmazhatók ideológiai és politikai törekvések érvényesítésére. A történelmi kultuszok alapvető építőkövei a – koronként is változó – nemzeti önazonosság-tudatnak is.² Végül, jelen témánk

* A szerző a Hadtörténelmi Intézet (1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.) munkatársa, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője, a Károli Gáspár Református egyetem (1088 Budapest, Reviczky u. 4.) oktatója (kincsesbene@gmail.com).

- 1 Dávidházy, 1989. A teljesség igénye nélkül lásd a Petőfi Irodalmi Múzeum *Kultusz-történeti tanulmányok* című sorozatának könyveit, különösen: Kalla–Takáts–Tverdota, 2005; valamint lásd: Szilasi, 2000; Szajbély, 2005; Takáts, 2007; Margócsy, 2007. Napjaink kultusz-történeti kutatásai elsősorban az emlékezetpolitika tárgykörébe ágyazódva zajlanak. A legfrissebb példák a mohácsi vészre és a szigetvári hősré, Zrínyi Miklósról vonatkozó kutatásokhoz kapcsolódnak. Mohácsra legutóbb lásd: Fodor P., 2019; Fodor–Papp, 2019; Zrínyire például: Varga, 2016; Kovács, 2017; Fodor–Kelenik, 2019.
- 2 A nemzetközi kultusz-történeti kutatások, a nemzeti, európai emlékezetpolitika könyvtárnyi szakirodalmának összefoglalásától, értékelésétől e helyen el kell tekintenünk. Legfontosabb vonulatait a hazai hasonló

szempontjából fontos eleme a kultikus beállítódásnak, hogy a történeti személyiségekhez fűződő szokásrendek az illető sírhelyéhez, de legtöbbször a személy elhunytá után inkább az illető köztéren felállított szobrahoz, emlékművéhez, ezzel egy újonnan teremtett kultikus emlékhelyhez kapcsolódnak. Ily módon válik érthetővé az a megkésett, de annál hevesebb szoborállítási láz is, amely minden szálával II. Rákóczi Ferenc fejedelem 20. század elején „lángoló” politikai kultuszához kapcsolódik, illetve annak egyik központi eleme volt.

Tanulmányunkban arra kívánunk példákat hozni, hogy a fejedelem hamvainak hazahozatala kapcsán tapasztalt szoborállítási kezdeményezések – hangsúlyozottan a Rákóczi-kultusz viszonyrendszerében – közül melyek voltak azok, amelyek elsőként realizálódtak. Nem törekedhetünk teljességre, ezért kiválasztottunk egy felvidéki, egy erdélyi és egy délvidéki példát, melyek szerencsésen egybeesnek „az első” Rákóczi-szobrokkal is, azaz az első felvidéki, az első erdélyi és az első délvidéki Rákóczi-szobor felállításának történetéről és további sorsáról lesz szó, melyek közös vonása, hogy határainkon kívülre kerültek. Közöttük is a legkorábbi, az ország első Rákóczi-szobra, a felvidéki Zólyomban 1907-ben leleplezett (majd 1969-ben Borsiban ismét felállított) mellszobor. A következő alkotás a marosvásárhelyi, szintén 1907-ben leleplezett fejedelmi emlékmű, amely elpusztult, és csak egy bő évtizedet élt meg. Végül a harmadik az 1912-ben átadott délvidéki zombori, immáron egész alakos Rákóczi-szobor; szintén megsemmisült, mire a 20. század a közepéhez ért. A három szobor sorsában sok a közös vonás, melyek tanulságait igyekszünk tanulmányunk végén levonni. Előljáróban annyit kell jelezni, hogy miután ezek az alkotások Magyarországon a 20. század elején történeti emlékhelyekké, az önálló magyar államiság szimbólumaivá váltak, az ország feldarabolása után azonnal politikai, nemzetiségi, katonai konfliktusok forrásaivá, ledöntendő, elpusztítandó relikviákká változtak: az impériumváltás mementóivá.

A mindig sokrétűen szimbolikus tartalmat kifejező köztéri szobroknak – melyek jeles történeti személyiséget ábrázolnak – „életútja” köztudottan nem magyarországi, nem is Kárpát-medencei és/vagy határokon átvélő, hanem összeurópai jelenség a 20. században.³ Ennek következménye, hogy ezeknek a – sohasem csak lokális dimenziókban elhelyezendő – művészi alkotásoknak a további, 20–21. századi sorsa messzemenően túlmutat a magyarországi politikai, kulturális dimenziókon, amit igyekszünk írásunkban példáinkon keresztül feltárni és végigkövetni. Ehhez elengedhetetlen annak a 20. század első évtizedében jelentkező politikai közegek az ismerete, amely a szobrok életre hívását motiválta és befolyásolta; kiragadott nézőpontunk a Rákóczi-kultusz erre az időszakra eső virágzása az aktuális politikai háttér viszonyrendszerében, amely nélkül nem érthetők meg sem a szoborállítások motivációi, sem a szobrok ledöntésének, elpusztításának okai.

A három szobortörténet feltárásának közös vonása, hogy nem támaszkodhattunk sem monografikus, sem levéltári kutatásokra épülő korábbi összefoglalások-

tárgyú munkák is összegezték, legújabbban többek között lásd: Romsics, 2015, amely módszertanilag is útmutató, s magunk is összefoglaltuk vázlatosan: Kincses, 2020a.

3 Lásd az előző jegyzetben hivatkozott szakirodalom európai példáit!

ra, csak résztanulmányokra. A teljes feltáráshoz szükséges anyagok, a már határainkon kívülre eső levéltárak vonatkozó fondjai megsemmisültek. Ugyanez vonatkozik a tárgyhoz tartozó miniszterelnökségi iratokra is, amelyek valaha az Országos Levéltárban voltak.⁴ Ily módon az általános történeti, politikatörténeti és művészet-történeti szakirodalom mellett alapvetően a megfelelő forráskritika módszereivel a szoborállításokhoz kapcsolódó propagandaanyagokra, nyomtatványokra (meghívók, programok), nyomtatott jegyzőkönyvekre, a művészeti szakfolyóiratokban megjelent értékelésekre, továbbá az eseményeket élénk figyelemmel kísérő helyi és országos sajtó rendkívül részletes beszámolóira (hírlapi cikkek), illetve a főleg szintén a sajtóban megjelent visszaemlékezésekre támaszkodhattunk. Közös vonás az is, hogy mára az internetes hírportálok tele vannak – egymástól szó szerint átvett, felszínes, pontatlan – híradásokkal a három szobor történetéről, melyeket a tudományos feltáró munka során nem, vagy csak töredékében hasznosíthattunk.⁵

Kultusztörténet a szobortörténetek háttérében

A Rákóczi-kultusz összetett jelenség – melynek ismerete nélkül a szoborállítások históriája nem érthető meg –, értelmezésünkben a II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem minden negatív vonástól mentes, szimbolikussá vált alakjához való komplex viszonyrendszer történelmi tudatunkban, kulturális, társadalmi, történelmi emlékezetünkben, sőt már a kortársi vagy kollektív emlékezetben, valamint a kommunikatív emlékezetben is. Rákóczi hősi emlékezetének megjelenése a történeti, irodalmi hagyományban, a néphagyományban, a népköltészetben sok szempontból szintén a Rákóczi-kultuszba ágyazódott. A Rákóczi-kultusz egyik vonulata Rákóczinak, a magyar függetlenség megtestesítőjének tisztelete a 18–19. századi politikai és katonai mozgalmak során, még a fejedelem életében, s holta után: a parasztlázadásoktól kezdve a jakobinusokon át, egészen a '48-as függetlenségi törekvésekig.⁶

Ha a Rákóczi-kultuszt egy folyamatosan módosuló történeti jelenségként fogjuk fel, s annak lényegét, elemeit, változásait próbáljuk meg feltárni, összetett és szerteágazó feladatot vállalunk, amire jelen terjedelmi keretek között nem vállalkozhatunk. A sok-sok adódó kérdés közül most csak azokat említjük, amelyek a szobortörténeten keresztül rávilágítanak a Rákóczi-kultusz komplex, időben és térben egyaránt permanensen változó voltára. A Rákóczi-kultusz egyik alapkérdése, látványos epizódja lesz a 19. századi modern magyar történettudomány megszületésének, ezen belül a nemzeti romantikus történetírói irányzat egyik legfontosabb

4 Az iratok Budapest ostromának során megsemmisültek. Az információt Klettner Csillának ezen a helyen is szeretném megköszönni.

5 Ugyanakkor nem szabad elvitatni ezek szerepét napjaink helyi Rákóczi-hagyományápolásában.

6 A kérdéssel foglalkozó szakirodalom különböző definíciókat alkot, megfogalmazásokat tesz a Rákóczi-kultuszról, attól függően, hogy a kultusz történetének éppen melyik fejezetét, kérdését tárgyalja. A legfontosabb, valamint a legújabb irodalom (a teljesség igénye nélkül): R. Várkonyi, 1971; Köpeczi, 1991; Kincses, 2003; Halász-Katona-Ólmosi, 2004.; Köpeczi-R. Várkonyi, 2004. 552–562.; R. Várkonyi-Kis, 2004. 623–773.; Köpeczi, 2006; R. Várkonyi, 2006; Seres, 2006; Gayer, 2011; Ilyés, 2013; Gyulai, 2014; Pap, 2016; Tóth, 2016; Tóth 2017. Saját értelemzésünkről bővebben: Kincses, 2020b.

kutatási témájának, mindenekelőtt Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor, majd Márki Sándor és mások műveiben, melyekben a fő motiváció a politikai eseménytörténet során felbukkanó történelmi személyiség hőssé formálása⁷ volt. Itt jegyezzük meg, hogy ez nemcsak a magyar történetírás egyik fontos kérdése, hanem illeszkedik az általános európai tudománytörténelmi jelenségekhez is, amelyek feltárása a jövő feladata lehet – mint írtuk, a történelmi személyiségek kultusza a 19. század második felétől és azok eszközként való felhasználása az emlékezetpolitikában napjaink egyik népszerű kutatási témája.

A fejedelem (és bujdosótársai) hamvainak feltalálása, Thaly Kálmán tevékenysége, amelyben a történelmi és politikai ambíciók markánsan összefonódnak, az 1906-os újratemetés⁸ és a fejedelem politikai rehabilitációja, összefüggésben az aktuális politikai törekvésekkel már kétségtelenül a Rákóczi-kultusz kiteljesedését jelentik. Sőt szűkebb értelemben, a szakirodalomban ez a politikai akcióorozat jelenti magát a Rákóczi-kultuszt, amit többek között az 1903-as ereklyekiállítás – a kultikus eszköztár begyűjtésének országos akciója és azok ünnepélyes felvonultatása a 200. évfordulón –, majd az 1907-es utóregzésekkel összefüggésben is kell a jövőben tárgyalni. Mindez alapvetően határozta meg a Rákóczi-szobrok történetét is. De említhetjük a kultuszképzésnek a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első évtizedében kreált bőséges tárgyi eszköztárát is, a „legkurucabb” hangszertől, a tárogatótól kezdve az 1906-os temetési ceremónián felsorakoztatott korabeli vagy korhű másolatban előállított, szintén a függetlenséget szimbolizáló nemesi (magyaros) viseleten át a temetési szertartásokat népszerűsítő propaganda-kiadványokig (emléklapok, leporellók, verseket, beszédeket, kuruc dalokat tartalmazó füzetek, kítűzők, emlékérmek). A Rákóczi-kultusz látványos megnyilvánulásai közé kell sorolnunk – s itt már nemegyszer a kultikus személynek állított szobor, emlékmű a potenciális kiindulópont – a szabadságharchoz és a Rákóczihoz köthető évfordulók ünnepségeit, a helyi Rákóczi-ünnepektől (díszközgyűlés, emlékműsor, szavalatok, kiállítások) a színi előadásokig, zenés színházi estekig, koncertekig, sőt bálókig stb. A Rákóczi-szoboravatók közös vonása, hogy ez a gazdag eszköz-, kelléktár és koreográfia kísértetiesen ismétlődik.

Az ország első Rákóczi-szobra: az 1907-ben Zólyomban, majd 1969-ben Borsiban felállított mellszobor története

Rákóczi és bujdosótársai hamvainak 1906-os hazahozatala kapcsán elindult az országos gyűjtés, hogy a végső fejedelmi nyughely városában, Kassán méltó módon szobrot állítsanak Rákóczinak. Köztudott, hogy a kassai szobor sohasem készült el, ezért amikor a magyar vasutasok az újratemetési ceremónia után úgy döntöttek, hogy saját

⁷ Vö. legutóbb: Erős, 2015. 139.

⁸ A temetésről szóló irodalom összefoglalásai: Kincses, 2003; Halász–Katona–Ólmosi, 2004 dokumentumai és a bevezető: 3–36.; R. Várkonyi, 2006; Köpeczi, 2006; Seres, 2006; Gayer, 2011; Gyulai, 2014; Ilyés, 2013.

gyűjtésbe kezdenek, és külön szobrot emelnek Rákóczinak, maguk sem gondolták, hogy az övék lesz az ország első, Zólyomban felállított Rákóczi-emlékműve.⁹

Arról, hogy végül pontosan milyen lépések vezettek a vasutasok szobrának felavatásához, nagyon kevés hiteles információ áll rendelkezésünkre a források rendkívüli szűkössége miatt. Annál színesebb a szélesebb körben ismert legenda, amely a szobor utóéletéről szóló híradások alapját képezi, s melynek lényege, hogy 1920-ban (?) ledöntötték, s az ikonikus műalkotás végül sokévi „bujdosás” után a fejedelem szülőhelyére, Borsiba került, ahol – a 2013-ban bekövetkezett kriminális események után – ma is megtalálható. A zólyomi – majd borsi – Rákóczi-szobor története ily módon nemcsak önmagában egy szoborhistoria, hanem a Rákóczi-kultusz 20–21. századon átívelő jelenségének megértéséhez is több fontos adalékot nyújthat számunkra.

A zólyomi szoborállítás országos jelentőségű, ám – eltérően a soron következő Rákóczi-szobrok felállításától – kezdetben nem politikai indíttatású akció volt. A megbízható források ezért nagyon szegényesek, adekvát levéltári forrásokkal sajnos nem rendelkezünk: a miniszterelnökségi iratok az 1906-os temetési ceremóniával lezárulnak, és a helytörténeti források sem említik a szoborállítási akciót, mivel az nem a városvezetés törekvése volt, hanem a Magyar Államvasutakhoz köthető. Ugyanakkor sajnos a MÁV levéltárában sem őriznek dokumentumokat a zólyomi eseményekről. Ezért a kutatás során az egyedül alkalmazható módszernek a fennmaradt visszaemlékezések és a korabeli tudósítások, a sajtóanyag: hírlapi tudósítások, riportok egybevetése maradt. A cikkek szerencsére jól kiegészítik Balassa Zoltán és Lukács József 1990-es években írt rövid, összefoglaló írásait a hányattatott életű műalkotásról.¹⁰ Mivel mégiscsak az ország legelső Rákóczi-szobráról volt szó, ha nem is volt tízezres tömegeket megmozgató esemény, de a napisajtónak köszönhetően országszerte elterjedt a híre, s bár pontosan nem lehet megállapítani a résztvevők létszámát, de néhány ezres látogatottságú politikai eseménnyé vált az 1907. június 2-án megtartott leleplezési ünnepség.

A szoborállítás történetének első momentumát, ami egyben a Rákóczi-kultusz spontán indíttatásainak egyike, már megemlégtünk: az ötlet a hamvak 1906-os hazahozatalakor merült fel. Balassa Zoltán összefoglalója szerint az október végi temetési ünnepség után néhány héttel Mihajlovits Sándortól, a szegedi Rókus fűtőház főnökétől és Schemmel György mozdonyvezetőtől eredt az ötlet, hogy a magyar mozdonyvezetők állítsanak szobrot a fejedelemnek az „iránta érzett kegyelet jeléül”.¹¹ Az ötlet akkor vált vasutas berkekben szélesebb körben ismertté, amikor azt A Magyar Szent Korona alá tartozó Mozdonyvezetők Országos Szövetségének

9 A legalaposabb szobortörténeti összefoglalót, ami mindössze egy kétoldalas újságcikk, Balassa Zoltán készítette el az 1990-es évek első felében: Balassa, 1994. A zólyomi–borsi szoborhistoria megírásakor a leginkább erre támaszkodhattunk. Erre épített a *Turulban megjelent írásában* Lukács József is, aki a szobor történetének második, 1920 utáni szakaszát foglalta össze (Lukács, 1997). A zólyomi szobrot a 20. század első felében mindvégig mint az ország első Rákóczi-szobrát emlegették. Lásd például: *Ország-Világ*, 1923. május 27. 264.

10 Balassa, 1994; Lukács, 1997.

11 Balassa, 1994. 14.; Lukács, 1997. 43.

(MOSZ) elnöke, Petheő Tivadar az 1906. decemberi választmányi ülésen felkarolta, és a szoborállítás tervét a szövetség egyhangúan elfogadta.¹² A korabeli sajtóhírek alapján megállapítható, hogy Petheőnek elévülhetetlen szerepe volt a zólyomi Rákóczi-szobor felállítatásában.¹³

Mielőtt még tovább lépnénk, érdemes figyelembe vennünk egy utólagos sajtóértesülést, amely a fentieknek némileg ellentmondhat, illetve azt kiegészítheti. Eszerint nem 1906-ban, hanem állítólag már 1904-ben felmerült a vasutasok szoborállítási terve, ami az 1904-es nagy vasutassztrájkhoz kapcsolódott – ennek, mint a későbbiekben látni fogjuk, a szobor utóélete politikai vonatkozásainak szempontjából még lesz jelentősége. A híradás szerint „A magyar mozdonyvezetők országos szövetségének az 1904. évi nagy sztrájk után első legfontosabb intézkedése az volt, hogy közadakozásból felállítják Rákóczi szobrát. Nagy tárgyalások után úgy döntöttek, hogy a szobrot Rákóczi szabadságharcainak főhadiszínterén, a Felvidéken, mégpedig a mozdonyvezetők akkori legnagyobb telepállomásán, Zólyom főterén állítják fel.”¹⁴ A szoborállítás két időpontja, verziója, úgy véljük, nem zárja ki egymást, hiszen a szabadságharc 200. évfordulója, 1903 óta a fejedelem hamvainak hazahozatala és a neki állítandó szobrok, emlékművek gyakorlatilag napi, aktuális politikai kérdések voltak Magyarországon, illetve a Rákóczi-kérdés ebben az időszakban, a permanens kormányválságok, országos sztrájkok idején szorosan hozzákapcsolódott a belpolitikai válság kérdéséhez, sőt kezeléséhez. A vasutasok számára a szabadságot, függetlenséget szimbolizáló, a hatalom ellen lázadó, ugyanakkor a megfélebbezhetetlen igazságot képviselő fejedelem alakja sztrájkjaik idején saját törekvéseik méltó kifejezőjévé vált. Ugyanakkor az 1904-es szoborállítási tervet más forrás nem támasztja alá. A vasutasok terve, ha volt is ilyen, ekkor még megvalósulatlan maradt, mivel három éven keresztül, 1906 őszéig nem az emlékműállítás, hanem a fejedelmi hamvak hazahozatala volt napirenden az egész országban, s amikor az végre bekövetkezett, az újratemetés kapcsán lángolt fel ismét országszerte a szoborállítási kedv.

A MOSZ 1906. decemberi ülésén mindjárt azt is megvitatták, hol állítsák fel a szobrot. A zólyomi helyszín Havas Dávid javaslatára merült fel, aki a MÁV ottani fűtőházának főmérnöke volt. Meggyőzte a választmányt arról, hogy legméltóbb helye egy olyan magyarországi városban lenne a Rákóczi-szobornak, „melyhez a nagy fejedelem emlékét történelmi tradíciók fűzik, s melyben egyúttal számos mozdonyvezető állomásoznék”.¹⁵

Mivel, mint említettük, nem is remélték, hogy a kassai Rákóczi-szobor elkészülte előtt leplezhetik le a sajátjukat, ily módon az ország első fejedelmi szobra lesz az övék, a vasutasok és a zólyomi városvezetés nem is kovácsolt grandiózus terveket annak monumentalitásával, elkészítésével, sőt eleinte leplezésével kapcsolatban sem. Nem írtak ki szoborpályázatot, biztosra kívántak menni, ezért egy jó

¹² Balassa, 1994. 14.

¹³ A rendkívül agilis elnök személyére, tevékenységére lásd: Miklós, 1937. 442., 453., 461., 464–466.; Kiss, 2017 4–7.

¹⁴ *Magyarság*, 1935. április 5. 10.

¹⁵ Balassa, 1994. 14.

nevű, idősebb, gyakorlott szobrászhoz fordultak. Mayer Ede szobrászművészt bízta meg nagyon rövid időn belül, még december utolsó napjaiban, aki, miután megtekintette a helyszínt, azonnal hozzálátott a szobor megmintázásához, s nem egészen másfél hónap alatt, február 12-re elkészült a nagymintával.¹⁶

Mayer Ede szobrász pályafutásáról keveset tudunk, munkásságáról összefoglaló tanulmány nem áll rendelkezésre, méltatását egy-két művészeti vagy általános lexikon tartalmazza csupán.¹⁷ A zólyomi szobor elkészítésére kapott megbízást – ami életművének befejező darabja is volt – ingyen vállalta, a MOSZ-nak csak az öntés költségeit, mintegy 3500 koronát kellett állnia. Ez azért jelentős momentum, mert a továbbiakban a szobrász honoráriumra nem egy esetben döntő, akadályozó tényezőnek bizonyult a 20. század első évtizedeiben egy-egy Rákóczi-szobor el(nem)készülésében, illetve a tervezettnél későbbi elkészültében – lásd például a szegedi (1912) vagy a zombori (1912) szobor körüli huzavonát, nem is beszélve a kassai szoborállítás sohasem realizálódott tervéről. Zólyom törvényhatósága felkérte a kurzus két keresett, hivatalos művészt, Zala György és Telcs Ede szobrászmesztert, hogy alkossanak bizottságot és véleményezzék a szobor mintáját annak elkészülte után, 1907 januárjában, amit ők kiválóra minősítettek.¹⁸

A szoborról szóló első országos híradások 1907 tavaszán jelentek meg. Ekkorra vált biztossá a szoborállítás, s ekkor vette kezdetét annak politikai története is. A MOSZ küldöttsége Birgmyer Lajos, a szoborbizottság elnökének vezetésével április végén ugyanis formális látogatást tett a kereskedelmi miniszternél, Kossuth Ferencnél,¹⁹ hogy a minisztert és a kabinet vezetését meghívják az avatóünnepségre.²⁰ A vasutasok ekkor már úgy tervezték, hogy szoboravatójukat immáron országos megmozdulássá teszik, hiszen biztossá vált, hogy az ország első Rákóczi-szobrának leleplezésére kerül majd sor. Eldöntötték, hogy a MÁV június 1-jén Budapestről különvonattal szállítja majd Zólyomba a különböző minisztériumok képviselőit, a politikusokat, a képviselőket. Egy háromnapos program körvonalazódott, amelyre a kormány, a parlament képviselőin kívül a mozdonyvezetők meghívták külföldi kollégáikat is.²¹

A politikusoknak, képviselőházi tagoknak azonban dilemmát okozott, hogy ugyanerre a napra, június 2-ra tették a hajdúböszörményi Bocskai-szobor avatóünnepségét is, szintén országos keretek között.²² Május 20-ig kellett eldönteniük, hogy ki melyik küldöttséghez csatlakozik.²³ A parlamentben úgy határoztak, hogy a küldöttséget Zólyomba Justh Gyula, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt, egyben a képviselőház elnöke vezeti, a hajdúböszörményi küldöttség vezetőjéül pedig az egyik, később kijelölt képviselőházi alelnököt tették meg.²⁴

16 Uo.

17 RNL 1915. 13. köt. 511.; ML 1935. 2. köt. 98.

18 Balassa, 1994. 14.

19 *Budapesti Hírlap*, 1907. június 4. 8.

20 *Magyarország*, 1907. április 26. 9.

21 Uo.

22 *Magyarország*, 1907. április 30. 5., 1907. május 8. 5., 1907. május 9. 10.; *Városok Lapja*, 1907. május 15. 8.

23 *Magyarország*, 1907. április 30. 5.

24 *Magyarország*, 1907. május 22. 7.

1. kép.
A zólyomi
Rákóczi-szobor,
1907

Az avatási ünnepséget megelőzte egy előzetes ceremónia (1. kép).²⁵ Május 27-én a szobor talapzatába egy fémtokban elhelyezték a keletkezésének történetéről szóló iratot,²⁶ továbbá az akkori pénznekem és a mozdonyvezetők utolsó lapjának egy-egy példányát, valamint egy listát, amely a szobor felállítására adakozó vasutasok nevét és az adományozott összegeket tartalmazta.²⁷ Az okirat elhelyezésénél megjelent Skvorina Mátyás, Zólyom város polgármestere, a város korábbi főjegyzője, Petheő Tivadar, a zólyomi szoborbizottság összes tagja, valamint „nagy-számú közönség”.²⁸ Ezekben a napokban kiderült, hogy a zólyomiak joggal számíthatnak országos jelentőségű szoboravatóra, mivel Magyarország minden pontjáról 137 egylet jelezte május 29-én, hogy képviselőket küld, ami egyetlen nap alatt 360-ra nőtt. Úgy tűnt, a hajdúsági Bocskai-szoboravatót teljesen elhomályosítja a zólyomi Rákóczi-mellszobor leleplezése. Kilátásba helyezte részvételét Kossuth Ferencen és Justh Gyulán kívül gróf Apponyi Albert kultuszminiszter és Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter is – utóbbi a zólyomi választókerület országgyűlési képviselője is volt –, valamint legalább 15 felsőházi képviselő.²⁹ Június 1-jén azonban kiderült, hogy az országgyűlés sokkal fontosabb – vagy, mint látni fogjuk, politikailag kevésbé kockázatos – eseménynek minősítette a hajdúböszörményi szoboravatót, ezért ott jelentek meg a legfőbb potentátok. Olyannyira, hogy például még a Rákóczi-

25 Forrás: <https://www.kozterkep.hu/15075/ii-rakoczi-ferenc-mellszobra#vetito=217294> (letöltés: 2020. július 1.)

26 Szövegét közli: Balassa, 1994. 14.

27 Uo. és Lukács, 1997. 44.

28 *Pesti Hírlap*, 1907. május 29. 12.; *Pesti Napló*, 1907. május 29. 10.; *Mozdonyvezetők Lapja*, 1907. június 1.

29 *Pesti Napló*, 1907. május 29. 10.; *Magyarország*, 1907. május 30. 11.

kultuszt saját életművének tekintő Thaly Kálmán, aki a korszakban semmilyen Rákóczi-megemlékezésről nem hiányozhatott, sem a Rákóczi-, hanem a Bocskai-ünnepségekre utazott!³⁰

Az ünnepi előkészületek közepette Zólyom városát és az Erzsébet sétateret már előző napra, szombatra, június 1-jére föllobogózták. A teret a Rákóczi-ház színeivel, kék-piros drapériákkal díszítették. Szombaton délután négy órakor érkezett meg az első különvonat, amely az ország különböző részeiből mintegy hatszáz (más tudósítások szerint ötszáz) vendéget: főleg vasutasokat hozott Zólyomba. Feldíszítették az állomásépületet is tiszteletükre, ahol a korabeli laptudósítások szerint „ezrekre menő” nagy tömeg – élén a zólyomi fűtőház vezetőségével és a zólyomi szoborbizottsággal – várta a vonatot. Skvorina Mátyás polgármester fogadta a város nevében a vendégeket és a „lokomotívvezetők országos szövetségének tagjait, akik közül Szenes Pál elnök üdvözölte a házigazdákat. Az elnöknek a mozdonyvezetők feleségei csokrokat nyújtottak át, s csokrokat kaptak a vasutasok feleségei is a várostól. Ezután megindult a menet hosszú kocsisorban a városba, melynek utcái ünnepi díszítést öltöttek.” Elszállásolás után a vendégek megtekintették a zólyomi várat, este tiszteletükre térzene volt a városi parkban, majd a városi szálló dísztermében ismerkedőestet tartottak, „amelyen számos felköszöntő hangzott el”.³¹ Ez a nap tehát még a vasutasok saját ünnepnapja maradt, a politikusokat csak másnap délelőttre várták.³²

Bár, mint láttuk, kezdetben több miniszter is jelezte részvételét, de még azok is, akik Rákóczi mellett „adták le a voksukat”, közöttük a hivatali elöljáró, kereskedelmi miniszter, az utolsó pillanatban lemondták részvételüket. A képviselőházi alelnökök közül végül a Katolikus Néppárt alapítója, Rakovszky István jelent meg, aki felvidéki (nagyselemeci) születésű volt, Kossuth Ferenc miniszter képviselőjében Szűcs Andor kereskedelmi miniszteri titkár, a honvédelmi minisztert, Jekel-falussy Lajost pedig Bolgár Ferenc államtitkár képviselte.³³

Másnap a város taracklövésekre és ünnepi zenére ébredt. A ceremónia fél 9-kor ünnepi misével kezdődött. Egymás után érkeztek a küldöttségek, a testületek és egyesületek tagjai Zólyom vármegyéből és az egész Felvidékről vonattal és kocsikon. Ez alatt az idő alatt a MOSZ és a zólyomi városvezetés a városháza nagytermében 10 órától rövid díszközgyűlést tartott, amelyen Petheő Tivadar elnök és Birgmayer Lajos ügyvezető, s a szoborbizottság elnöke elnökölt. Felolvasták az iratot, amit még májusban a szobor talapzatában helyeztek el, majd a polgármestert és Mayer Edét, a szobor készítőjét dísztagokká választotta a szövetség. 11 órakor megérkezett az újabb különvonat a kormány- és parlamenti képviselőkkel, továbbá a fővárosi politikusokkal, városba vonulásukat ünnepi ágyúlövések kísérték.

30 Magyarország, 1907. június 1. 9.

31 A programot közölte: *Mozdonyvezetők Lapja*, 1907. június 1. 1., valamint lásd: *Budapesti Hírlap*, 1907. június 2. 19.; *Az Újság*, 1907. június 2. 11.; *Pesti Napló*, 1907. június 2. 11.; *Az Újság*, 1907. június 2. 11.; *Pesti Napló*, 1907. június 4. 12.; *Magyarország*, 1907. június 4. 6.; *Városok Lapja*, 1907. június 15. 6–7.; *Kecskeméti nagy képes naptár*, 1908. 251–252.

32 *Pesti Napló*, 1907. június 2. 11.

33 *Budapesti Hírlap*, 1907. június 4. 8.; *Az Újság*, 1907. június 4. 9.

A küldöttségek és a vendégek az Erzsébet parkban, a szobor mellett dízsátorban foglaltak helyet, velük szemben az ünneplő közönség állt „...a nagy fejedelem kedvenc fáit, illatos hársfák alatt, hol a fejedelem több időt töltött”.³⁴ A korabeli híradások rendőr-, tűzoltókordonokról, katonai biztosításról nem számolnak be.

A szobor közvetlen leleplezési ünnepe déli 12 órakor vette kezdetét, amikor a Zólyomi Műkedvelő Kör és az Union vasgyár dalköre elénekelte a Himnuszt. Az ünnepi szónok, Görgey László következett, aki a miskolci MÁV üzletvezetője volt.³⁵ Ez volt az a momentum, amely az ünnepséget kétségtelenül a Rákóczi-kultusz jelenségéhez kapcsolta: a beszéd a Rákóczi-kultusz szellemiségét, közvetlenül pedig a Thaly Kálmán nyomán elterjedt szemléletet idézte, annak dagályos kifejezéseivel, amikor kijelentette, hogy „II. Rákóczi Ferenc fejedelem, a kurucok bujdosó csillaga, egyik legideálisabb alakja a magyar történelemnek”, aki „önzetlen hazaszeretetétől áthatott kitaró küzdelme, melyért múlt földi dicsőséget, vagyont, családot, mindent fölládozott a haza és szabadság oltárára (!), az az utolsó percig reménykedő kétség, aggódás, mely a csalódás viharverte tengerén sem hagyta el a kurucbecsületben bízó lelkét, az a honfibanattól átrezgett bús lemondás; amellyel nagyratörő álmainak színhelyét, az édes haza földjét idegennel cserélte föl, az a haza sorsán búslakodó, fájdalmas csalódás, amely nehéz lelki szenvedések árán sírba döntötte, legszebb apoteózisa a mellékérdek nélkül való magasztos, tiszta hazaszeretnek...”³⁶

A Rákóczi-kultusz sokat emlegetett frázisai sorakoztak egymás után, amelyek a hamvak hazahozatalát (1906) követően majd évtizedeken keresztül hangzának el újra és újra a különböző, Rákóczit méltató beszédekben. A szónok közvetlenül, egyértelműen az 1906-os eseményhez, a Függetlenségi Párt megalkuvásának köszönhetően Ferenc József kegyéből lehetővé vált újratemetéshez kapcsolta a zólyomi ünnepséget, amikor beszéde végén kijelentette: „Fájdalom, sok idő kellett hozzá, míg a nemzet ennek a nagy szabadsághősnek leróhatta háláját, kegyeletét s buzgó hazafias kezdésre hazahozhatta suhogó harsak alatt zúgó tenger habja mellett porladó drága hamvait. Alattvalói hódolatunk minden köszönetével tartozunk ezért a nemzet nagyjait megbecsülő koronás királynak, a ki megértette lelkünk óhajtását s hálás köszönet érte a magyar kormánynak, mely kieszközölte a szentelt hamvak hazahozatalát.”³⁷

A beszéd közben lehullott a lepel, és az evangélikus templom tornyában – mintegy harsonaként – felcsendült a tárogató hangja, a Rákóczi-kultusz ugyan történelmietlen, de a 20. századra annál emblematikusabbá vált, elmaradhatatlan varázshangszere. Ezt követte a szobor ünnepélyes átadása. A szobrot állító MOSZ nevében Birgmayer Lajos szoborbizottsági elnök mondott beszédet, amelyre Skrovina Mátyás zólyomi polgármester válaszolt a zólyomi állami polgári fiúiskola növendékeinek éneke után. A tárogató hangjaira elkezdődött a szobor koszorúzása. Az állami tisztségviselők, a képviselőházi tagok, a vasutasok és a zólyomi szerveze-

34 *Magyarország*, 1907. június 4. 6.

35 *Budapesti Hírlap*, 1907. június 4. 8.; Tóvári, 1997. 85., 116.

36 *Budapesti Hírlap*, 1907. június 4. 8.

37 Uo.

tek, országos egyletek képviselői mellett a Függetlenségi Párt helyi politikusai korszorúztak. Amikor a polgármester azt hangoztatta, hogy nemcsak a szobrot, hanem a fejedelem szent eszméit is ápolni fogja a város, maga is a Rákóczi-kultusz politikai eseménysorozata közé sorolta a zólyomi szoboravatót. Az ünnepségek ko-reográfiája is ebbe a sorba illeszkedett.

Nem egészen egy héttel a leleplezési ünnepségek után az országos napilapok Petheő Tivadar és a MOSZ egy másik vezetőségi tagjának a beszédjeit kommentálták, amelyek az ünnepségek követő díszvacsorán hangoztak el. A *Magyarország című lap a június 21-i képviselőházi felszólalásokat idézte: a függetlenségi párti politikusok állítólag „Beszédeikben rámutattak arra, hogy 1904-ben milyen nagy elégedettség volt a vasutasok közt, s hogy sztrájkba is hajtották őket, amellyel nagy kárt okoztak az országnak. S most II. Rákóczi Ferencnek szobort emeltek kizárólag a mozdonyvezetők, amivel bűnüket mintegy expiálni akarják. A kiengesztelésen kívül ez a szobor azonban egyúttal emlékeztető akar lenni arra, hogy visszatartsa őket hasonló bűn elkövetésétől. Most, mikor nyugodt fővel gondolkoznak, belátják, hogy ha még egyszer sztrájkba állanának, a hazaárulás bűnébe esnének. II. Rákóczi Ferenczet pedig éppen azért választották, mert lehet részük akármennyi szenvedésben, a haza ellen kezüket többé nem emelik fel.”*³⁸

A *Magyarország című napilap* 1893-ban alapították a Függetlenségi és 48-as Párt tagjai. 1907-ben még korántsem jellemezte az a radikalizmus, ami 1910 után; gyakorlatilag a hatalmon lévő politikai erők egyik szócsöve volt. S mint ilyen, nem csodálható, hogy a permanens vasutassztrájkok miatt – melyek a kormányon, hatalmon levő függetlenségi párti politika csődjét is kifejezték ebben az időszakban –, ebben a formában is elégtételt kívánt venni a vasutasok szakszervezetén azzal, hogy a kvázi behódolás szavait adták a MOSZ vezetőinek szájába a képviselőházi felszólalásokra hivatkozva, mely szavak, kijelentések elhangzását autentikus forrásokkal amúgy nem lehet igazolni. Ugyanis közvetlenül a zólyomi szobor-leleplezés után ismét sztrájkhangulat uralkodott az országban, ami miatt a kormány – francia, német mintára – államérdekre hivatkozva az állami hivatalnokokat, közöttük a vasutasokat el akarták tiltani az országos sztrájk jogától. A tiltás mellett állást foglalók a zólyomi szoboravató „mea culpázását” hozták fel érvként, elégtételként.³⁹

Pár hónappal később, amikor mindez lecsengett, a vasutasok mozgalmára az emlékezet pozitívan tekintett vissza, hiszen az ország első Rákóczi-szobrát állították fel, ahogyan a *Kecskeméti nagy képes naptár 1908-as száma fogalmazott, a vasutasok „...a saját filléreikből gyűjtötték [a pénzt a szobor anyagköltségeire, s a nemzet áldozatkészségét nem vették igénybe. Annál szebb és dicséretesebb dolog tehát, hogy tisztán önjerejükből állították fel a dicsőséges fejedelem szobrát. Ez emlékműnek minden kis szemcséje a magyar vasutasok magyar érzésének, hazafiságának és a dicső nemzeti múlt kegyeletének fényes dokumentuma.”*⁴⁰ Továbbá, ahogyan a *Városok Lapja fogalmazott: „A szép, hazafias ünnep jelentősé-*

38 *Magyarország*, 1907. június 8. 7.

39 *Magyarország*, 1907. június 21. 8.

40 *Kecskeméti nagy képes naptár*, 1908. 251–252.

gét növelte az, hogy ez a legelső emlék, amelyet az utódok hálás kegyelete dicsőemlékű fejedelmünknek állít.⁴¹ A szoborról el lehetett mondani: „Ennek a második szobornak az a külön nevezetessége, hogy az első. Mert bizonyos, hogy jön majd utána egész sor nagyobb is, drágább is, de időrendben mégis ez marad az első, a melyet Rákóczi Ferencz örök tiszteletének magyar földön emeltek.”⁴²

Zólyomból Borsiba

A zólyomi Rákóczi-mellszobor nem egészen másfél évtizedig töltötte be „nyugodt”, kultikus emlékhely-funkcióját a város és a magyar vasutas társadalom életében a hazafias Rákóczi-megemlékezések színtereként. Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után eltávolították a magyar vonatkozású köztéri szobrokat, emléktáblákat. Ettől az időszaktól kezdődik a szobor regényes, hányattatott útja, túlzás nélkül állítható, néhol kriminális, méltatlan históriája, amit autentikus források hiányában tudományos alapossággal sajnos nem lehet teljes mértékben rekonstruálni. Ami bizonyossággal állítható: a zólyomi szobor sorsa is megpecsételődött, hasonlóan számos felvidéki alkotáshoz, a város 1918. december 22-i megszállását követően.

Arra vonatkozóan sincsenek adatok, hogy a szobrot pontosan mikor is távolították el; a dátumot illetően hozzávetőleges visszaemlékezések alapján maradtak fenn utólagos újsághírek, amelyek a mai napig megtöltik a szobor históriájával foglalkozó honlapokat. Az internetes hírek alapvetően Balassa Zoltán 1990-es években készített közleményére épülnek, ami szintén nem tudományos feltárómunkán alapuló tanulmány, hanem az oral history terméke: az édesapjától, Balassa Gézától hallottakra hivatkozik,⁴³ akinek a szobor további sorsában meghatározó szerepe volt. Balassa írását igyekeztünk a korabeli sajtóhírekkel egybevetni.

Az egyik, 1921-es sajtóhír szerint a zólyomi Rákóczi-mellszobrot 1920 júniusában döntötték le,⁴⁴ amikor kismértékben meg is sérült: a kócsagtoll letört a fejedelem süvegéről. Az alkotást ekkor a város új, cseh-szlovák vezetése a zólyombrezói (Podbrezová) öntödébe szállíttatta, hogy beolvasszák, de a szállítást végző teherautó sofőrje állítólag kijátszotta megbízóit és nem az öntödébe vitte, hanem elrejtette azt a zólyomi várban, ahol közel 50 évig lapult. Más híradások szerint már korábban, 1919-ben eltávolították a szobrot Zólyom főteréről.⁴⁵ De van olyan újabb szoborhítori is, amely szerint még korábban, már 1918-ban ledöntötték.⁴⁶ Egy további változat szerint egy zólyomi gazda (nevét nem tudni) elrejtette a mellszobrot az egyik gazdasági épületben a városháza udvarán, aminek Petrogalli

41 *Városok Lapja*, 1907. június 15. 6–7.

42 *Vasárnapi Újság*, 1907. 23. sz. 461.

43 Balassa, 1994.

44 *Esti Újság Vasárnapija*, 1921. április 22. 99–101.

45 Balassa, 1994. 14–15.

46 Palágyi, 2003. 6.

Oszkár ügyvéd, újságíró, a Függetlenségi Párt zólyomi országgyűlési képviselője, a *Prágai Magyar Hírlap* főszerkesztője a szemtanúja volt.⁴⁷

Vajon a regényes szoborretegetésnek mi az igazságtartalma? A szoborhistoria bizonyos elemeinek képtelenségeiről Balassa Géza tanár, művészettörténész, aki a Közép-Szlovákiai Műemlékhivatal munkatársa volt,⁴⁸ 1975 júniusában feljegyzéseket készített.⁴⁹ Balassa Gézát 1943-ban Zólyomban előbb restaurálási munkákkal, majd egy múzeum létrehozásával bízták meg. Ekkor találta meg váratlanul a Rákóczi-szobrot a városháza udvarán álló gazdasági épületben a lépcső alatt, szénába csomagolva. A szobrot a zólyomi vár kápolnájában rejtette el, nehogy elkobozzák, s anyagát beöntve aktuálpolitikai szobor elkészítésére használják föl. A majd negyedszázados lappangás biztonsága egészen 1967-ig tartott, amikor a szobrot Balassa Géza Fülekre irányította, ahol a gimnázium a fejedelem nevét kívánta fölvenni. Mivel ez nem következett be, ideiglenesen kiállították a Füleki Vármúzeum udvarán, „...de a szovjet inváziót követően [1968] a szobornak ismét bujdosnia kellett”. Arra, hogy mi történt 1968 tavasza és 1969 tavasza között a műalkotással, a visszaemlékezés nem tért ki, arra azonban igen, hogy ekkor jutott Balassa Géza tudomására, hogy Borsi, a fejedelem szülőhelye „szobrot keres”. Balassa Géza tehát Borsiba szállította, és „1969. május 31-én ismét ünnepélyesen fölavatták a szobrot” – zárul a szobor bujdosásának története.⁵⁰

Az avatás napján a borsi kultúrházban szimpóziumot rendeztek, amelynek keretében Czine Mihály irodalomtörténész tartott előadást a fejedelem életéről és munkásságáról. Ez nem egy tudományos igényű, a Rákóczi-kutatás legfrissebb eredményeire épített beszámoló volt, mivel az amúgy kiváló irodalomtörténész sohasem foglalkozott II. Rákóczi Ferencel és a szabadságharcral.⁵¹ Ezt követően „kuruc estet” tartottak, Magyarországról érkező művészek kuruc dalokat, nótákat adtak elő. A 135 centiméter magas, Mayer Ede által készített mellszobrot egy 143 centiméter magas oszlopra állították Borsiban, a Rákóczi-kastély parkjában, a bejáratnál,⁵² s a régi-új Rákóczi-emlékművet másnap délután 14 órakor leplezte le Tolvaj Bertalan, a Szlovák Szocialista Köztársaság Nemzetiségi Titkárságának vezetője. A koszorúzás alatt a kastély egyik ablakából tárogató hangja szólt. Az ünnepség után a több ezer közönség a helyi park szabadtéri színpada körül gyülekezett. Itt ismételt Czine Mihály beszélt, majd tárogatón Burka Sándor adott elő kuruc dalokat.⁵³

Szoborleleplezés, kuruc nóták, tárogatómuzsika: látható, hogy a Rákóczi-kultusz ceremóniájának elemei oly mély gyökeret vertek az 1900-as évek elején, hogy közel hetven év, két rendszerváltás és három impériumváltás sem tudta kikezdeni annak sziklaszilárd koreográfiáját.

47 Balassa, 1994. 14.

48 Palágyi, 2003. 6.

49 Balassa, 1994.

50 Uo. 15.

51 Uo. 15.

52 Kecskés, 1991.

53 Balassa, 1994. 15.

A zólyomi Rákóczi-mellszobor (utó)élete Borsiban napjainkig tart és szorosan összekapcsolódik a fejedelem születésének helyet adó várkastély történetével (2. kép).⁵⁴ A szülőhely és a szobor napjainkig a felvidéki Rákóczi-hagyományápolás legfontosabb színhelye. Ennek 2003-ig tartó szakaszát a helytörténész Hajdú Jenő foglalta össze,⁵⁵ 2003 után pedig végezetül csupán a szobor állapotához kapcsolódó két momentumot említünk még meg. 2008-ban úgy tűnt, sikerült véglegesen eredeti formájában rekonstruálni a szobrot, visszakérült rá az időközben letörött, hiányzó kócsagtoll.⁵⁶ 2013-ban azonban ismét restaurálni kellett egy kriminális eseményt jelentő barbár rongálás miatt.⁵⁷

Az első erdélyi Rákóczi-szobor: Marosvásárhely, 1907

A *Brassói Magyar Újság* című napilap 1907. október végén a következő csalódott híradást tette közzé: Marosvásárhelyen „Holnap délelőtt leplezik le II. Rákóczi Ferencnek, a halhatatlan emlékű erdélyi fejedelemnek a mellszobrát. Talán nagyobb ünnepség és pompa illette volna meg ezt az ünnepséget, mert ez a szobor Erdélyben még csak az első és széles hazában a második emlékmű, mely a fejedelem nagyságát és dicsőségét hirdeti. Talán mégsem kellett volna ennek az ünnepélynek kizárólag helyi jellegűnek lennie. El kellett volna terjedjen a híre, hogy Erdély szabad népe milyen fénnel ünnepli a szabadság lánglelkű harcosának dicső emléket.”⁵⁸ A várva várt esemény – noha országos jelentőségű társadalmi-politikai megmozdulásként indult, mint minden ilyen jellegű kezdeményezés az 1903-as évfordulót követő időszakban – valóban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel jócskán megkésett (négy évig készítették elő).

2. kép. A Zólyomban 1907-ben leleplezett Rákóczi-szobor ma Borsiban

54 Forrás: <https://www.kozterkep.hu/eszkozok/kepmutato/378207?meret=1> (letöltés: 2020. július 13.).

55 Hajdú, 2003.

56 Kecskés, 1991.

57 A szobor ledöntéséről és feldarabolásáról 2013-ban lásd a híradásokat: <https://www.hirek.sk/belfold/el-loptak-ii-rakoczi-ferenc-borsi-mellszobrat>; *Múlt-kor*, https://mult-kor.hu/20130301_elloptak-ii-rakoczi-ferenc-borsi-mellszobrat (letöltés: 2020. május 26.). A budapesti Képzőművészeti Egyetem Szobrászati Tanszéke helyreállította.

58 *Brassói Magyar Újság*, 1907. október 28. 4. A kortársak számontartották, hol is állnak a Rákóczi-szoborállítás versenyben. A marosvásárhelyi szobor volt az ország második, Erdélyben pedig az első, közadakozásból emelt emlékműve. Vö. *Az Újság*, 1907. október 30. 9.

Az országos szoborállítási lázat a 200. évforduló, majd a hamvak 1906-os hazahozatala táplálta, Marosvásárhelyen azonban az ötlet már sokkal korábban felmerült, s részint a város millenniumi szoborállítási akcióorozatába illeszkedik, részint pedig a marosvásárhelyi Rákóczi-emlékhelyek megjelölésének sorába.

Marosvásárhely a Rákóczi-szabadságharc fontos közjogi-politikai állomása volt, 1707. április 5-én itt iktatták be erdélyi fejedelmi státusába Rákóczit. A Vártemplom gótikus termében őrizte a fejedelmi beiktatás ereklyéjét, az úgynevezett Rákóczi-széket. E köré az esemény köré épült a város Rákóczi-kultusza is: a fejedelem emlékezete Bernády György polgármester koncepciózus, kitartó tevékenysége eredményeképpen a mai napig jelentős az erdélyi városban.⁵⁹ A város anyagi és kulturális felvirágoztatását mindvégig egységben látó, azt létrehozó polgármesternek a város Rákóczi-kultuszának megteremtése is köszönhető.

A marosvásárhelyi törvényhatósági bizottság a szabadságharc 200. évfordulójának megünneplése alkalmából 1903. szeptember 29-én rendkívüli közgyűlést tartott. A városi tanács ezen az ülésen terjesztette elő a tervet, miszerint a fejedelmi beiktatás 200. évfordulójának évében, 1907-ben emeljenek emlékoszlopot, s ennek finanszírozására a városi költségvetés 1904-től évi ezer-ezer koronát különítsen el, továbbá javasolták: indítsanak országos gyűjtést.⁶⁰ Az ülés országos publicitást kapott. Kiállították a gyűjtőíveket, a pénzgyűjtés azonnal megindult.⁶¹ 1906-ban a városi tanács tagjaiból szoborbizottság alakult, amelynek nevében Bernády György polgármester felkérte a szobor tervezésére Székely Károly szobrászművészt.⁶²

A marosvásárhelyi szoborállítást ugyanakkor a Rákóczi-kultusz általános, párhuzamos erdélyi megmozdulásai, történései, törekvései is sarkallták. Ennek a fejedelmi beiktatás 1907. évi 200. évfordulója szolgáltatott újabb apropót, alapot. A fejedelem beiktatásának évfordulójára készülődve 1907. március 8-án Kolozsváron Rákóczi-emlékmű bizottság alakult.⁶³ Az emlékmű felállítására végül ugyan nem került sor, de a gyűjtés elindult. Ekkor bízták meg Szádeczky Lajos történészprofesszort egy Rákóczi-monográfia elkészítésével, a fejedelem beiktatását pedig április 5-én Tordán ünnepelték meg a városi vigadóban, ahol a történész mondott beszédet.⁶⁴

Székely Károly három tervet is készített 1906 márciusában Párizsban, ezek közül választotta ki a szoborbizottság a fejedelem emlékére állítandó változatot: a bronzból öntött mellszobor – a portré a Mányoki Ádám-féle festmény alapján készült – egy csonka gúlára emlékeztető, terméskő obeliszken pihent, ami fél méter magas, sziklatömbyszerű tömegéből emelkedett ki. Az obeliszk előtt szintén a terméskő talapatából kifaragott, kezében kardot markoló, elszánt tekintetű, rohamra induló

59 Tevékenységét Marosi Barna kitűnő életrajzban tárta fel: Marosi, 2006. Lásd továbbá: Pál-Antal, 2007. 9–37. Bernády György kulcsszerepére rámutat: Fodor J., 2017; György, 2019. 41–42.

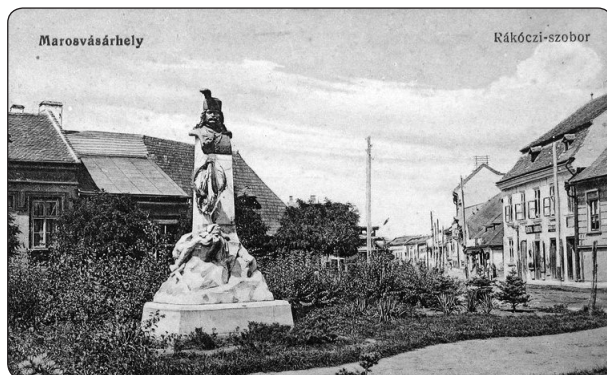
60 *Rákóczi album*, 1907. 57–59.; Vécsei, 2018. (Feldolgozta a vonatkozó levéltári forrásokat is.)

61 *Rákóczi album*, 1907. 57.

62 Vécsei, 2018. Székely Károlyra lásd: Szentgyörgyi, 1912. 193.; ML 1935. 2. köt. 496.; Szatmári, 1991. 270–279.; Miklósi-Sikes, 2001. 334.; Csepreghy A.–Csepreghy H., 2010. 39.; *Éremtani Lapok*, 134. (2012. február–december) 16.; Vécsei, 2018.

63 Bővebben lásd: Gaal, 2004. 306–307.

64 Uo. 307. A beszéd: Szádeczky, 1907.

3. kép.
A marosvásárhelyi
Rákóczi-szobor

kuruc katona félalakos zsánerszobra helyezkedett el. Kardhüvelyén a PRO LIBERTATE felirat jelent meg.⁶⁵

Az emlékmű 1907 májusára elkészült, s az alkotó még ebben a hónapban eljuttatta azt Marosvásárhelyre. A Rákóczi-szobor indította el pályáján, illetve tette országos hírű alkotóvá Székelyt, amikor a következő év februárjában munkájáért elnyerte a Ferenczy-nagydíjat; ekkortól kezdve állította ki műveit a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban.⁶⁶ Miért esett rá a választás? A város szülőtte volt; művészi kvalitásai mellett érdemének tudták be Marosvásárhelyen, hogy alkotótevékenységét áthatotta a „francia kozmopolita szellemiség”, de a „hazai, eleven impressziók” is, melyek alkalmassá tették „a kuruc világ lelkének alapos megismerésére”.⁶⁷

A szobor bronzba öntése 1907 májusában megtörtént,⁶⁸ felavatására 1907. október 29-én, a hamvak hazaszállításának évfordulóján került sor az akkori Kossuth Lajos és Arany János utca találkozásánál lévő téren (3. kép). Az ünnepség délelőtt 11 órakor vette kezdetét – és a program alapján is helyire, nem országos méretűre sikeredett. Az ünnepségről tudomásom szerint egyetlen fotó maradt fenn, amelynek alapján nem lehet megállapítani az ünneplők létszámát, de a szobor környékét betöltötte a nézőközönség,⁶⁹ három-négyezren lehettek. Bedőházi János, a marosvásárhelyi református kollégium tanára, országgyűlési képviselő, valamint a marosvásárhelyi és a székelyföldi Fenyvesy (máshol Fenyvesi) Soma függetlenségi párti országgyűlési képviselő mondott beszédet, amelyet a város iskoláiból kirendelt diákok, továbbá a helybéli és környékbeli, megjelent közönség hallgatott. A református egyház dalárdája és a helyi dalkör énekelte el a Himnuszt és a kuruc dalokat. Az ünnepély végén Bernády György polgármester átadta a városnak a szobrot.⁷⁰

Ha választ keresünk a kérdésre: miért nem vált a marosvásárhelyi szoboravató országos politikai megmozdulássá, talán a polgármester politikai habitusára,

65 Szádeczky, 1907. 58.; Vécsei, 2018.

66 *Pesti Napló*, 1908. február 16. 17.

67 *Rákóczi album*, 1907. 57–58.

68 Uo. 59.

69 A fotó megtekinthető: <https://www.kozterkep.hu/12943/ii-rakoczi-ferenc-szobra#vetito=195025> (letöltés: 2020. február 11.).

70 Vécsei, 2018; *Az Újság*, 1907. október 30. 9.

akkori ismertségére, a városra korlátozódó, ekkor még lokális szerepvállalására kell gondolnunk. Ebben az időben Bernády még nem tartozott ahhoz a körhöz, amelynek tagjaként 1913 körül a Tisza-féle Nemzeti Munkáspárt egyik meghatározó személyiségévé vált,⁷¹ és az országos napi politikában részt vett, ami a városba vonzotta volna az országos politikai elitet. Vagyis az első erdélyi Rákóczi-szobor állítása: a marosvásárhelyi szoborállítás helyi, illetve regionális eseménnyé tudott csak válni és nem országossá. Továbbá, úgy vélem, közrejátszott az is, hogy a hamvak hazahozatala után közvetlenül, egy év elteltével nem lehetett egy újabb, hasonlóan intenzív és nagyszabású, országos megmozdulásra számítani a Rákóczi-kérdésben.

Az esemény alkalmából Marosvásárhelyen ünnepi kiadványként megjelent egy úgynevezett *Rákóczi album*, a helyi Kossuth Nyomda terméke.⁷² Nevével ellentétben egy közel 60 oldalas füzetéről van szó, elején a Rákóczi-szobor gipszmintájának fotójával. A szerzők helyi értelmiségiek: Lajos Dénes, a marosvásárhelyi Székely Társaság tagja, ifj. Biás István levéltárnok, Szász Béla író, tanár, protestáns teológus, Szabó György katolikus főgimnáziumi tanár és Szilveszter Ferenc katolikus pap, főgimnáziumi tanár voltak. Nem kis részben az albumnak köszönhetően rekonstruálható a szoborállítás története.

A szobor leleplezésével nem zárult le a marosvásárhelyi Rákóczi kegyeleti helyek kijelölésének, a Rákóczi nevet viselő intézmények alapításának sora, illetve, mondhatjuk, hogy a szobor ugyan a legkiemelkedőbbje, de csak egyike volt a sok köztéri, városi alkotásnak, melyek a fejedelemnek állítottak emléket. Bodor Péter még a reformkorban készítette el híres marosvásárhelyi zenélő kútját, az ország első zenélő óráját, amely minden reggel 6 órakor a *Rákóczi-indulót* játszotta.⁷³ A székely ezermester készítette egy, a Maroson átívelő fahidat is, ami azonban közel egy évszázad után nagyon rossz állapotba került, ezért Bernády egy új híd megépítését kezdeményezte. A 67 méter hosszú, öt méter széles úttestű hidat 1900 elején kezdték el építeni, s 1911 májusában adták át a forgalomnak: a hídfőkön egy-egy rézből öntött tábla felirata hirdette, hogy a város vezetőségének határozata szerint a szerkezet a Vásárhelyen fejedelmi székbe iktatott II. Rákóczi Ferenc nevére kaptak.⁷⁴ 1903–1905 között épült meg az Erdélyi Római Katolikus Főgimnázium, amelynek Klastrom utcai épületegyüttesét II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Főgimnáziumnak nevezték el. Szintén Bernády György polgármestersége idején, gyakorlatilag a Rákóczi-szobor felállításával párhuzamosan, 1906–1908 között épült fel szecessziós stílusban, Komor Marcell és Jakab Dezső budapesti építészek tervei szerint a toronyos városháza. Gyűléstermének ólomberakásos, színes üveglablakai Róth Miksa alkotásai. Az öt történelmi portré közül az egyik a szintén a Mátyóki-portré ihlette fejedelem látható.⁷⁵

71 Vö. Fodor J., 2017. 149.

72 *Rákóczi album*, 1907.

73 A kút sorsáról: Keresztes, 1988. 72–74. Bodor tevékenységéről: Pál-Antal, 2015.

74 Pál-Antal, 2015. 14. skk., 75. skk.; *Függetlenség*, 1940. szeptember 8. 4.; *Pesti Napló*, 1936. június 28. 35.

75 Utóbbiról lásd: Vécsei, 2018.

A marosvásárhelyi Rákóczi-szobor csak egy bő évtizedet élt meg. A román megszállást követően,⁷⁶ 1919. március 27–28. éjjelén a város román prefektusa levetette talapzatáról a város másik két szobrával, a Bem- és a Kossuth-szoborral együtt, és öntödébe szállította, majd beolvasztották,⁷⁷ ami a románok szimbolikus „térfoglalásának” kulcsmomentuma volt.⁷⁸ Emilian Vescan prefektus sürgősen kivizsgáltatta az ügyet, de a szobrok nem menekültek meg, a lakosok úgy tudták, hogy elszállították őket a városháza pincéjébe. Olyan felháborodást keltett az eset, hogy a városi tanács emiatt egyhangúan benyújtotta lemondását, de a prefektus azt nem fogadta el.⁷⁹

1921. december 22-én a Magyar Műemlékvédelmi Hivatal felterjesztette a kormányhoz az utódállamok területén található azon magyar vonatkozású köztéri szobrok, emlékművek listáját, melyeket a magyar állam igyekezett megszerezni. Közöttük szerepelt a marosvásárhelyi Rákóczi-emlékmű is Kossuth és Bem szobrával együtt.⁸⁰ A román kormány állítólag hajlandóságot mutatott a szobrok átadására,⁸¹ ám az akció elhúzódott, s végül eredménytelen maradt. Az 1930-as évek az ország ledöntött szobrai miatti szomorúságban teltek, ami összekapcsolódott a revíziós törekvésekkel: az érsekújvári, breznóbányai, zombori, marosvásárhelyi megsemmisült Rákóczi-szobrok, emlékműveket a többivel együtt országszerte gyászolták.⁸² A marosvásárhelyi Rákóczi-szobor visszaállításának realitását elvben növelte, hogy a talapzat, bár összetörten, de állítólag még 1942-ben is megvolt a városmajor területén,⁸³ továbbá az is, hogy Bernády a román megszállás ellenére politikailag továbbra is aktív volt,⁸⁴ valamint hogy a román szigor enyhülése után, 1921 végétől a katonai ostromállapot fellazult, s a sajtó bátrabban felvállalta a városi szintű politizálást.⁸⁵ Miután Marosvásárhely újra magyar fennhatóság alá került, 1940 novemberében értelmiségiek javasolták a katonai-közigazgatási parancsnokságnak, hogy állítsák fel a három szobrot.⁸⁶ Az ügy húzódott. 1941-ben még élt Szász Károly özvegye, aki az *Új Magyarország* című lapnak ekképpen nyilatkozott: „Az uram csinálta a marosvásárhelyi Rákóczi-szobrot. Amikor a románok bejöttek, leverték a szobor fejét és a Marosba dobták. Most megmaradt ez a gipszmodell.”⁸⁷ A gipszmodell alapján tehát újra lehetett volna önteni a szobrot, azonban erre már nem kerülhetett sor.

76 A város megszállását összefoglalta legutóbb: Fodor J., 2017. 165–167.

77 Miklósi-Sikes, 2001. 334.

78 Fodor J., 2017. 174.

79 Uo.

80 **Sebestyén**, 2010. 107–108.

81 *Pesti Napló*, 1923. július 15. 7.

82 Lásd például: *Magyarország*, 1934. szeptember 2. 10.; *Dunántúl*, 1935. április 15. 8.

83 Bözödi, 1942.

84 Fodor J., 2017. 183–184.

85 Uo. 2017. 184–185.

86 Uo. és Sebestyén, 2010. 408.

87 *Új Magyarország*, 1941. október 12. 8.

Az első egész alakos Rákóczi-szobor története: a zombori szoborügy

1903-ban, a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 200. évfordulós ünnepein ország-szerte valójában már nem is a szabadságharc kitörését, hanem annak kultikus alak-ját, a fejedelmet ünnepelték, és várták hamvainak bármely pillanatban bekövetkező hazaérkezését. Sok helyen megemlékeztek II. Rákóczi Ferencről, de négy olyan városi ünnepségsorozatra került sor, amely az egész ország figyelmét kiérdemelte: Szegeden – ahol a legnagyobb ünnepség zajlott budapesti politikusok részvételével –, Hajdúböszörményben, Pest vármegyében Vácott és a Bács-Bodrog vármegyei Zomborban, egyidejűleg, 1903. október 25-én.⁸⁸ Szeged azzal, hogy felelevenítette a hamvak hazahozatalának ügyét, valamint fölterjesztést írt a képviselőháznak, hogy a fejedelem „emlékét gyalázó” törvényt (1715. évi XLIX. tc.) töröljék el, a Rákóczi-megemlékezések országos központjává, zászlóvivőjévé vált. A Függetlenségi Párt nemcsak a fővárosban, hanem Szegeden is ünnepelte Rákóczit – jobb híján ekkor még – a város Kossuth-szobra előtt, ahová az ország minden tájáról érkeztek politikusok és diákok. Olyan helyekről is – például Debrecenből, Eperjesről, Sátoraljaújhelyről és Kassáról –, mely települések történeti szempontból inkább mondhatók a „fejedelem városai”-nak, mint Szeged.⁸⁹ Amikor Zombor – ahol gyakorlatilag csak fosztogatva átvonultak Rákóczi hadai, de semmi említésre érdemes nem történt a szabadságharc idején – csatlakozott az országos programhoz, hogy Rákóczinak méltó emléket állítson, úgy vélem, regionális versengést is indított a két dél-magyarországi város között abból a célból, hogy országos figyelmet szerezzen.

Amikor a zombori királyi törvényszék bírói testületének egyik tagja, Dömötör Győző 1912-ben összeállította a szoboravatás történetéről szóló kiadványt, kiindulópontnak a hamvak hazahozatala alkalmából szervezett 1906-os megemlékezést nevezte meg.⁹⁰ Lehet, hogy a konkrét ötlet ekkor – bizonyára Kassán – fogalmazódott meg, de vele – és a korábbi szakirodalommal⁹¹ – ellentétben úgy vélem, hogy már az 1903-as ünnepség is a szoborállítás előzményének tekinthető.

Mi más inspirálta volna a zomboriak 200. évfordulós megemlékezését – természetesen a hazafias fellángoláson túl –, mint a kulturális szempontból rivális Szeged agilis fellépése? Zomborban a négy fent említett város közül egyetlenként ráadásul kétnapos volt az ünneplés. Már október 24-én elkezdődött a program: a városháza udvaráról lampionos körmenetet indult a belvárosban a Rákóczi-induló hangjaival kísérve. Ezt követően Vadas Kálmán tárogatómester közreműködésével toronyzene szólt. Másnap, az ünnep vasárnapján Fejér Gyula apátplébános szentmisét celebrált a zombori római katolikus templomban. A misén a zombori testületek, hivatalok, egyesületek tagjai gyakorlatilag teljes létszámban vettek részt. Az ünneplés a városháza dísztermében folytatódott, ahol a megnyitót Vértesi (Virter) Károly ügyvéd, az útleírásai által országos hírnévre szert tett közíró,⁹² az ünnepi

88 *Budapesti Hírlap*, 1903. október 26. 3.

89 A szegedi Rákóczi-szobor történetére lásd: Kincses, é. n. (b).

90 Dömötör, 1912. VI.

91 Beck, 2003; Lányi, 2003; F. Cirkl, 2006; Gleszer, 2009. *Száz évvel ezelőtt*, 2012; Fekete, 2019.

92 Életrajzára, munkásságára lásd: Glässer, 2013.

beszédet pedig Trisler Károly hírlapíró mondta el a közönség lelkes éljenzése közepette. Este záráskeppen díszvacsora volt – tudjuk meg a *Budapesti Hírlap* másnapi számából.⁹³

A Rákóczi-szobor felállításának története 1906-ban vett újabb fordulatot, a fejedelem és bujdosótársai hamvainak hazahozatalát követően. 1906. december 16-án Zomborban megalakult a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság, amely alakuló ülését a városháza dísztermében mindjárt „a fejedelem magasztos emlékének” szentelte. A közgyűlésen megtárgyalták a társaság motorjának, alapító elnökének, Vértesi Károlynak – aki az 1903. évi ünnepséget is megnyitotta – indítványát: állítsanak lovas szobrot a városban a fejedelemnek.⁹⁴

A dualizmus korának egyik nemesi származású városi, megyei értelmiségi karaktereként számon tartott Vértesi lokálpatriotizmusát, társadalmi szerepvállalását, a banalitásig fokozódó lelkes ügybuzgóságát, amelynek motivációi budapesti ügyvédi és függetlenségi párti, országos politikai kapcsolataiban keresendők, legutóbb Glässer Norbert tárta föl. A mindemellett kiváló szónok Vértesi Károly volt a századelőn Zomborban gyakorlatilag minden politikai, közéleti megmozdulás kezdeményezője, aktív lebonyolítója.⁹⁵ A gyűjtő hangú beszédjei által a sajtón keresztül országos hírnévre szert tevő lokálpatrióta hazafi teljes egészében magáévá tette a függetlenségi párti nemzetpolitikát, a nemzeti hagyományok ápolását. A Rákóczi-szobor felállításával a megyeközpont szimbolikus emlékezeti helyét kívánta megteremteni.⁹⁶ A nem titkolt szoborállítási versengés ötlete már az irodalmi társaság alakuló ülésén is elhangzott Vértesi szájából: „Szeged és Nagykikinda megmozdult. (...) A példaadó jóban legyünk mi a harmadik, esetleg első itt az Alföldön, melyet szintén megdobogtattak a kuruc katonák lovainak patái.”⁹⁷ Következő lépésként, december 20-án Zombor város törvényhatósága évnegyedes közgyűlést tartott, amelyen a képviselő-testület elhatározta, hogy a város két főutcáját Rákócziról és Thökölyről nevezik el.⁹⁸

A zombori szoborbizottság Vértesi Károly elnökletével a karácsonyi ünnepi időszak után, 1907. január 26-án alakult meg, és a korabeli, hasonló célból alakított bizottságok átlagos tagságát messze meghaladóan nagy létszámú volt. Feladata egy országos gyűjtés megszervezése, lebonyolítása volt abból a célból, hogy Zomborban egy monumentális Rákóczi-lovaszobrot állítsanak fel: „Oltárt, melyen a szabadság és a honszeretet, az önfeláldozás és a mély vallásosság lángját gyújtsa fel a Fejedelem szelleme az utód fohászokodó lelkében!”⁹⁹ Ezzel egy nagyszabású kultikus emlékhelyet kívántak létrehozni; a város országos, kitüntetett figyelemre vágyott, jelentős részt kívánt magának a Rákóczi-kultusból. Vértesi Károly szoborbizottsági elnök nem csak a nevét és a tekintélyét adta a grémium működéséhez. Első körben

93 *Budapesti Hírlap*, 1903. október 26. 3.

94 *Magyarország*, 1906. december 12. 12.

95 Glässer, 2013. 153–155.

96 Gleszer, 2009; Glässer, 2013. 158–159.

97 Dömötör, 1912. VI–VII.

98 *Városok Lapja*, 1907. január 15. 8.

99 Dömötör, 1912. VI.

kieszközölte, hogy a Schweidel-szoborbizottságban megmaradt 1322 koronát átvigyék a Rákóczi-szoboralapba, ezzel teremtve meg annak indulótőkét.¹⁰⁰

Schweidel József honvéd tábornok, aradi vértanú grandiózus, egész alakos szobrát, Mátrai Lajos György alkotását nem sokkal korábban, 1905. május 18-án avatták fel a tábornok szülővárosában, a Megyeháza előtti téren.¹⁰¹ A Schweidel-szobor felállítására rendezett gyűjtésből megmaradt pénz tehát átkerült a Rákóczi-alapba – ám a két szobor története, mint látni fogjuk, nemcsak ezen a ponton kapcsolódott össze. Második lépésként Vértesi bravúrosan rövid idő, három nap alatt január 29-re megszerezte a belügyminisztérium engedélyét, hogy a város országos gyűjtést indíthasson.¹⁰² A szoborbizottság tízezernél is több, Rácz Soma alelnök által fogalmazott felhívást küldött szét, amelynek nyelvezete a Rákóczi-kultusz 1906-os romantikus, hazafias érzelmeket kifejező stílusát idézte: „Ha valahol, itt van szükség arra, hogy a szabadság nagy hőséneke ércemléke hirdesse a büntetlenül meg nem szeghető szent kötelességet: a haza- és hazaszeretetet, itt, ahol a nagy fejedelem és Vak Bottyán vitéz kurucok végig gázoltak a haza ellen támadt hálátlan jövevényeken...”¹⁰³

Elindult a sajtókampány, s a *Pesti Hírlap* néhány nap múlva, február 3-án arról adott országos híradást, hogy a szoborra 1500 korona máris összegyűlt.¹⁰⁴ A felhívást a bizottság a *Magyarország* című napilapban május végén tette közzé, amelyből megtudhatjuk, hogy a gyűjtést gyakorlatilag az irodalmi társaság tagjai bonyolították le, akik felhívásukban 1907. december 1-jéig várták a Zombori Takarékpénztár címére a beérkezett adományokat, valamint az ezeket hitelesítő, a társaság által kibocsátott, kitöltött gyűjtőíveket.¹⁰⁵ A felhívást június elején a *Budapesti Hírlap*-ban is közzétették,¹⁰⁶ a kezdeti fellángolást követően mégsem sikerült a kitűzött határidőre a megfelelő összeget összegyűjteni. A gyors szoborállítás terve ezért realitását veszítette. A *Magyarország* című napilap két év múlva, 1909 októberében még mindig csak arról tudósított, hogy az országos gyűjtés szép eredménnyel folyik, és már rendelkezésre áll annyi pénz, hogy belefogjanak a megvalósításba. A szoborbizottság felszólította az elnököt, Vértesi Károlyt, hogy kezdjen tárgyalásokat hazai szobrászokkal, hogy egy, a Schweidel-szoborhoz hasonló méretű, volumenű alkotás készülhessen.¹⁰⁷

Nem tudni pontosan, ekkor mekkora összeg állt rendelkezésre, de egy évvel később, 1910 novemberében még mindig csak a végleges, illetve a szükséges fele, körülbelül 10 ezer korona.¹⁰⁸ Azt, hogy a pénz lassabban gyűlt össze, valamint nem is elégséges ütemben és mennyiségben, Dömötör Jenő, a szoboralap jegyzője

100 Uo. 1912. VIII.

101 A Schweidel-szobor felállításáról legutóbb: Hernády, 2018. 183. (Utóéletét nem tárta föl.)

102 Dömötör, 1912. VIII.; Fekete, 2019.

103 Dömötör, 1912. IX.

104 *Pesti Hírlap*, 1907. február 3. 9.

105 *Magyarország*, 1907. május 31. 5.

106 *Budapesti Hírlap*, 1907. június 4. 18.

107 *Magyarország*, 1909. október 1. 9.

108 *Budapesti Hírlap*, 1910. november 11. 14.

4. kép.
A zombori
Megyeháza tér
a Schweidel-szoborral
egy korabeli
képeslapon

utóbb a társadalmi kötelezettségek nagymértékű megszaporodásával magyarázta.¹⁰⁹ Mindenesetre a jegyző állítása szerint – a hírlapi tudósításnak ellentmondva – 1910 őszére közel 20 ezer korona gyűlt össze, s 3000 az ünnep megrendezésének költségeire.¹¹⁰ Nem tudjuk pontosan, mi történt, de a pénzalapot néhány nap alatt majdnem a duplájára tornázták fel, s talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a lokálpatrióták ekkor szánták el magukat nagyobb összegű adományaik befizetésére. Ugyanis, ha megnézzük a befolyt összegek kimutatását, valamint a befizetők nevét,¹¹¹ kiderül, hogy a helybéli politikusok, közszereplők, birtokosok fizették be a legnagyobb összegeket az alapba, s nem a gyűjtés kezdetekor, hanem annak lezárulta előtt néhány héttel.

A bizottság ekkor úgy határozott, hogy lovas szobor helyett – hasonlóan a Schweidel-szoborhoz (4. kép)¹¹² – inkább egy álló alakos fejedelmi szobrot készítenek.¹¹³ Vértesi felhívására tizenketten nyújtottak be pályázatot,¹¹⁴ melyek közül a szoborbizottság végül Jankovits Gyuláét választotta. Jankovits országos hírvé szobrász volt, aki a politikai kurzus nagyon sikeres alkotójaként ekkorra már több emlékművet, egyházi szobrot, épületplasztikát (például az Országházon) készített. Többek között megalkotta Ferenc József császár megbízásából 1902-ben a Gellért-hegyi Szent Gellért-szobrot, a Magyar Tudományos Akadémia épülete előtti Szarvas Gábor-mellszobrot, a svábhegyi Jókai-szobrot (1905), s a budai királyi palota több szoborcsoportját, vidéken pedig például a pöstyéni fürdőparkban Erzsébet királyné szobrát, vagy Pannonhalmán Szent Asztrik püspök szobrát.

109 Dömötör, 1912. IX.

110 *II. Rákóczi Ferenc szobra Zomborban*, 1912. 92.

111 Dömötör, 1912. passim.

112 Forrás: <https://www.kozterkep.hu/14887/schweidel-jozsef-szobra#vetito=85033> (letöltés: 2020. július 13.).

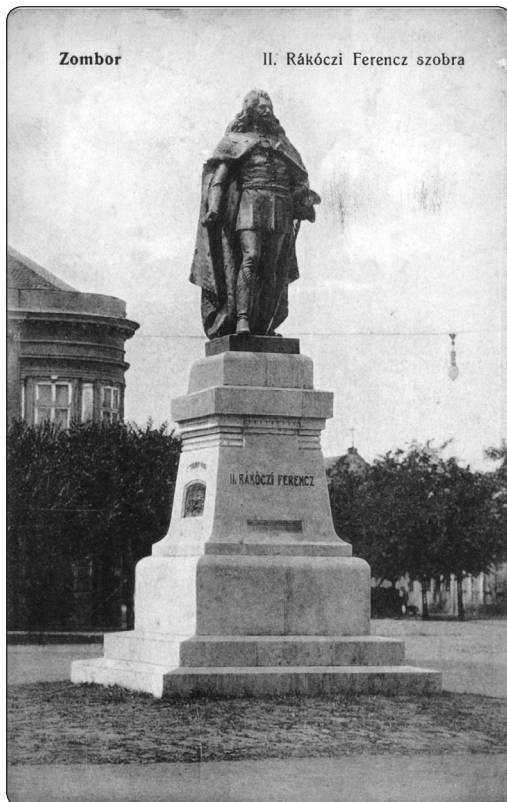
113 Fekete, 2019.

114 Dömötör, 1912. X.

Kijelölte a város törvényhatósága a végleges helyszínt. Felvetődött a Szent György tér gondolata is, de mivel annak felszíne süppedékes, egyenetlen volt, minélfogva nagy tömeg, nagy forgalom lebonyolítására alkalmatlannak ítélték, továbbá a környező épületek kinézetük miatt nem szolgáltattak volna méltó hátteret,¹¹⁵ végül a Jókai téren, a Posta utca és a Fernbach család házának metszéspontjában található területet választották. Vértesi, miután nem lett elég pénz ahhoz, hogy lovas szobrot állítsanak, átfogó koncepcióban gondolkodott, illetve ideológiát gyártott az egész alakos fejedelmi emlékműhöz: az álló Rákóczi-szobor szerint jó illeszkedett a már álló Schweidel- és a jövőben felállítandó Erzsébet királyné szoborhoz.¹¹⁶

Jankovits Gyula szobrászművész 1910. december 10-én aláírta a 18 ezer korona honoráriumot feltüntető szerződést egy 2 méter 82 centiméteres bronzszobor elkészítésére, valamint egy haraszi kőből felállított, 3 méter 6 centiméter magas, 4 méter 20 centiméter széles talapzat felállítására. A talapzat oldalaira három domborművet vállalt, a kurucok hadáról, az ónodi országgyűlésről, valamint a Rákóczi Rodostóban témában.¹¹⁷

A szobor (5. kép)¹¹⁸ felállításának időpontját Zomborban 1912 májusában tűzték ki: június 10-én a város országos ünnepség keretében készült azt felavatni.¹¹⁹ A miniszterelnök már májusban maga helyett a Bács-Bodrog megyei, egyben zombori főispánt, Vértesi Istvánt delegálta. Az országos tudósítások – ahhoz képest, hogy a helyiek milyen nagy fontosságot tulajdonítottak az ünnepségnek – igencsak szűkszavúan, pár sorban, esetleg a szoborról készített fotóval számoltak be az ese-

5. kép. A zombori Rákóczi-szobor egy korabeli képeslapon

115 Uo.

116 Utóbbi nem realizálódott, de az ötletet valószínűleg ismét Szeged példája adta, ahol a Stefánia sétányon ekkor már megvolt a királyné mellszobra. Vö. *Délmagyarország*, 1912. október 6. 11.

117 Dömötör, 1912. 92.

118 Forrás: OSZK Aprónyomtatványtár, közzétéve: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICh6b21ib3IgaWkgclx1MDBIMWtcdTAwZjNjemkgZmVvZW5jIHN6b2JyYSJ9> (letöltés: 2020. július 13.).

119 *Az Újság*, 1912. május 21. 10.

ményről,¹²⁰ ami arról tanúskodik, hogy bár a helyiek készültek rá, de az országos hírverés ellenére nem sikerült országos megmozdulássá tenni az eseményt, legfeljebb regionálissá.

Az *Újság* másnapi számában így számolt be az eseményekről: „Nagyszabású fényes ünnepség keretében leplezték le tegnap a Rákóczi-szobrot. A város ez alkalomra lobogódísz t öltött és az utcákon ezernyi néptömeg hömpölygött. Reggel 9 órakor Csernoch János kalocsai érsek fényes papi segédlettel díszmisét pontifikált, melyen a hatóságok, a katonaság és a felekezetek fejei is részt vettek. Mise után ünnepies felvonulásban óriási néptömeg ment a szoborhoz, hogy jelen legyen a leleplezésnél. Ott voltak a szomszédos megyék és törvényhatósági városok főispánjai, az alispánok és a küldöttségek százai. Az ünnepély a Himnusz éneklésével kezdődött, majd Mari [helyesen: Márki] Sándor dr., egyetemi tanár tartott II. Rákóczi Ferencz életének történetéről ünnepi beszédet. A beszéd közben lehullott a szoborról a lepel és a közönség lelkes éljenzése közben láthatóvá vált Jankovics Sándor [helyesen: Jankovits Gyula] budapesti szobrász művészies kivitelű munkája, mely Rákóczit álló helyzetben ábrázolja, jobb kezében joggal, balján kard, hátán hosszú palást. Ezután Jászai Mari, a Nemzeti Színház művésznője elszavalta Dömötör Pál nyug. kir. táblabíró ünnepi ódáját. Végül a szoborbizottság elnöke, Vértesi lelkes beszéd kíséretében átadta a szobrot a város polgármesterének. Hauke Imre polgármester a város közönsége nevében átvette a szobrot. A szobor talapzatára a képviselőház, a főrendiház és számos törvényhatóság és egyesület koszorúkat tettek le. Délután egy órakor 250 terítéses bankett volt a Vadászkiirt-szállóban, melyen Vojnits István főispán mondotta az első köszöntőt a királyra.”¹²¹

A leírtakat azzal egészíthetjük ki, hogy előző este, 8-án fél 9-kor tárogatós térzene szólt a városban, s 9 órától a városi színházban díszelőadást rendeztek. Június 9-én, vasárnap reggel a szentmise után az ünneplők a szoborhoz vonultak, ahol a Himnuszt a zombori polgári kaszinó dalárdája adta elő. Miután Márki Sándor beszéde alatt a lepel lehullott a szoborról, s a beszédnek is vége volt, a zombori iparosdalárda fakadt dalra (nem maradt fönn híradás arról, hogy mit énekeltek). Végül a szoboravatás a *Rákóczi-indulóval* zárult.¹²²

A hírlapi tudósításokból kiderül: a szoboravatás gyakorlatilag a Függetlenségi Párt politikai rendezvénye volt. Inkább a helybéli szervezetek, iskolák, vármegyei és városi hatóságok, a felekezetek, a társaskörök és a jótékonyági célú egyesületek voltak jelen nagyobb számban, nem az országos szervezetek. Mindezek alapján megállapítható, hogy sem a gyűjtést, sem a szobor leleplezését nem sikerült az egész országot megmozgató eseménnyé tenni. Zomborban folytatni kívánták az előző évtized alatt kialakított Rákóczi-kultusz „hivatalos” menetrendjét és szokásrendjét, amelynek a lényege az volt, hogy az igazi szereplők a politikai és egyházi közszereplők, méltóságok, a helyi előjárók és előkelőségek voltak – merthogy csak ők értek be a templomba, a bankettekre és a kordonon belülré –, a publikum pedig

120 Az *Újság*, 1912. június 11. 16.; *Vasárnapi Újság*, 1912. június 11. 510.; *Budapesti Hírlap*, 1912. június 12. 15.; *Új Idők*, 1912. június 12. 45.

121 Az *Újság*, 1912. június 11. 16.

122 Lásd a 120. jegyzetet!

csak a kordonon kívülről, messziről követhette az eseményeket, mintegy „díszletként”. Ugyanakkor láthatjuk azt is – s a korabeli filmfelvétel¹²³ is erről tanúskodik –, hogy a spontán lelkesedés 1903-hoz, s főleg 1906-hoz képest bő fél évtized gyors leforgása alatt milyen drasztikusan visszaesett: a film alapján legfeljebb két-három ezer főre becsülhető a tömeg.

Nem ez volt a megfelelő pillanat az országos ünneplésre. Ha csak a szobor leleplezése előtti néhány hetet, hónapot tekintjük át nagyon vázlatosan, balkáni válságot, belpolitikai válságot, országos sztrájkok sorozatát, kormányválságot tapasztalunk.¹²⁴ Február első felében a Justh-pártiak és a szociáldemokraták tüntettek Budapesten az általános választójogért. A parlamentben egyik obstrukció érte a másikat; március elején lemondott gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök. A hónap folyamán a szociáldemokraták ismét választójogot követeltek, 24-én népgyűlést tartottak a fővárosban. A császár, Ferenc József ismét Khuen-Héderváryt nevezte ki miniszterelnöknek, de a kormány bő két hetet ért csak meg, április 17-én annak feje ismét lemondott. Április 22-én megalakult a Lukács-kormány; májusban megint tömeges sztrájkok és felvonulások zajlottak a Szociáldemokrata Párt szervezésében. Júniusban, miután gróf Tisza István házelnök nem adta meg a szót az ellenzéki képviselőknek, s ezzel letörte az obstrukciót, megszavaztatta a véderőtörvényt, s a tiltakozó képviselőket rendőrökkel távolíttatta el. A rendőri erőket amúgy is országos szinten a fővárosba kellett összpontosítani a sztrájkok miatt. Június 7-én dördült el a három lövés is, amelyet Tiszára adtak le, miután rendőri biztosítással megszavaztatta a képviselőházban a közös hadsereg és a büntető törvénykönyvre vonatkozó indítványokat.

Ilyen előzmények után a hatalomnak természetesen nem volt érdeke egy újabb országos megmozdulás – amit a most ellenzékben lévő függetlenségi párti politikusok szerveztek –, s amit esetleg nem tudott volna kellőképpen kontrollálni. Az országos tömegrendezvényé válást valószínűleg nem kis mértékben az is gátolta, hogy néhány héttel korábban, április második felében a kereskedelemügyi miniszter a menetdíjakat drasztikusan megemelte (a főváros környékén több mint duplájára, a vasútnál vidéki viszonylatban pedig 40–60 százalékkal).

Az instabil politikai viszonyok miatt kísértetiesen hasonló volt a helyzet, mint az 1906-os ünneplés idején. Csakhogy 1912-ben már nem lehetett ugyanazt a politikai ütőkártyát kijátszani, mint 1906-ban! Akkor a fejedelem hamvainak hazahozatala eszköz volt a hatalom kezében, hogy pillanatnyi lélegzetvételhez jusson és a sztrájkokat ily módon a kegyeletre hivatkozva közvetett úton felfüggeszse.¹²⁵ A Függetlenségi Párt, mint említettük, ellenzékben működött, azaz a hatalomnak

123 A film ma a Belgrádi Filmmúzeum gyűjteményében található. Bosnyák Ernő (1876–1963) alkotását legutóbb 2012-ben vetítették le, amikor a zombori Rákóczi-szobor felállításáról kiállítás készült. *Száz évvel ezelőtt*, 2012. Ugyanakkor a film legnagyobb része egy Bosnyák Ernőről készült dokumentumfilmben (*Kamerás emberek*) ma is látható: <https://www.youtube.com/watch?v=KKC33ahX5kg>.

124 Az időszak konfliktusait, feszültségeit e helyen nincs módunkban áttekinteni, felsorolásunk csak nagyon vázlatos, utalásszerű. Áttekintésünk alapja: Romsics, 2010. (*Társadalmi és politikai feszültségek* című fejezet.)

125 Az 1906-os és a megelőző kormányválságról, sztrájkokról, s a hamvak hazahozatalának politikai eszközként való használatáról lásd: Kincses, 2003.

nem a támogatója, hanem a bírálója, ellenlábasa volt 1912-ben. Sem eszköze, sem ereje nem volt már országos ünnepséget rendezni. Ezenkívül a Rákóczi-kultusz túljutott mozgósító erejének csúcspontján, csak gyengébb utóhullámokat vert: már nem tudott sem tömegeket aktivizálni, sem politikai indulatokat fegyelmezni. Ily módon nagy megkönnyebbüléssel számolhatott be a zombori főispán a miniszterelnöknek június 11-én kelt jelentésében arról, hogy az ünnepség méltó hangulatban zajlott, a pohárköszöntők – az egyik a császárt, a másik Csernoch érseket éltette – „minden politikai tendenciától mentesek voltak”.¹²⁶

Thaly Kálmán a fejedelem első egész alakos szobrának felállítását nem érthette meg, de az ünneplés nagyrészt az ő életművének szellemében, a Rákóczi-kultusz 20. század eleji ceremóniájának (az ünnepség elemei: szentmise, felvonulás, ünnepi beszédek, szavalatok, zárt körű estély) és gondolati elemeinek felelevenítésével zajlott, köszönhetően elsősorban Vértesi Károlynak, aki a megnyitóbeszédet tartotta. Vértesi a rajongó kegyelet, az ünnepi hódolat romantikus pátoaszával átítartott beszédében a kulcsmotívum a sírás,¹²⁷ amit a szimbolikus kultusz-hangszer, a „búgó hangú tárogató” hangja és a farkasbőrös kurucok serege kísér, illetve a fejedelem a nemzeti eszme: a függetlenség megtestesítőjeként szerepel.¹²⁸ Ezek egyúttal a Rákóczi-kultusz kulcsmotívumai. A Rákóczi-kultusz hangulatának, szemléletének, ceremóniájának felelevenítésével Vértesi végbevitte elképzelését: megteremtette a függetlenségi, szimbolikus politikai emlékezeti helyet a megyében.¹²⁹ Dömötör Győzőnek a szobor történetéről készített összeállításában a kultusz további motívumai is fellelhetők: a tündöklő fejedelem önzetlen, lángoló hazaszeretete, mély vallásossága, eszményi férfiúi alakja: mind-mind a Thaly Kálmán munkássága nyomán elterjedt frázisokká vált hívószavak,¹³⁰ amelyek ebben az időszakban a fejedelem ekkor már nyilvánvalóan hanyatló kultuszát jelentették.

A beszédek követően Jászai Mari, a Nemzeti Színház művésznője szavaltta el Dömötör Pál erre az alkalomra írt ódáját, *Rákóczi szobránál* címmel,¹³¹ amely a Rákóczi-kultusz teljes kultikus tematikáját és irodalmi eszköztárát felvonultatta a hazaszeretet nevében az eperjesi vérpadtól a mártír ősök bilincsein, a bécsújhelyi börtönhomályon, a hős kuruc katonákon (Bercsényi, Bottyán, Ocskay) át, a nemeslelkűségében félországnyi birtokról lemondó bujdosó fejedelemig.

Ugyanakkor valami más is nagyon megváltozott a kassai ünnepséghez képest. Az ünnepi beszédet ugyanis már nem Thaly Kálmán, hanem Márki Sándor történész mondta el,¹³² s alapvetően immáron már nem a kultusz szellemében, hanem a szabadságharc politikai és katonai vonulataira irányítva a figyelmet. Nem volt

126 MNL OL Polgári kori Kormányhatóságok levéltárai, K 26. Miniszterelnökségi Levéltár XLI. tétel, 2806. asz. 1912. Vojnits István főispán jelentése a leleplezési ünnepségről Lukács László miniszterelnöknek, 1912. június 11.

127 A sírás a Thaly munkássága nyomán a fejedelem alakjához kötődő alapvető attitűd. Bővebben: Kincses, é. n. (a).

128 Közli: Dömötör, 1912. XVII–XVIII.

129 Glässer, 2013. 158–159.

130 Dömötör, 1912. V.

131 Közli: Dömötör, 1912. XXVIII–XXXIV.

132 Uo. XIX–XVII.

könnyű dolga, amikor a romantikus-nacionalista kultusz helyett megkísérelt a közgondolkodásba egy újszerű narratívát bevezetni. Márki Sándor gyakorlatilag a 19. századi reformtörekvéseket tulajdonította Rákóczinak az évszázaddal korábbi államiság megteremtésében, tökéletesen egybemosva a Rákóczi-szabadságharcot az 1848-as törekvésekkel.¹³³ Rákóczinak a sárospataki országgyűlésen elmondott beszédét Kossuth ceglédi beszédéhez mérte.¹³⁴ Nem volt veszélytelen az aktuális politikai szituációban az 1848-as hagyományokra, a törvényességre, a nemzeti önrendelkezésre, a szabadságot szimbolizáló fejedelem alakján keresztül a függetlenségre, s a balkáni válság közepette a katonai önállóságra és önálló külpolitikára hivatkozni. Az aktuálpolitikai áthallásokat azonban a beszédben csillapították a Rákóczi-kultusz széles körben ismert frázisai. Márki Sándor nem vonhatta ki magát a kultusz mentalitása alól, amikor a fejedelem alakjáról szóló beszédét így folytatta: „Rákóczi lelke! – sóhajtottak a konstantinápolyi szent sír őrei, mikor a dicsőséges hamvakat átadták a hazai föld édes nyugalmának.”¹³⁵ A szent sírral való párhuzam és Rákóczi „lelke” szintén a Thaly-féle kultusz kulcsfogalmai voltak.¹³⁶

A zomboriak, ha nem is sikerült országos kultikus helyé tenni városukat, látszólag megnyerték a szoborállítási csatát: az ország első egész alakos Rákóczi-szobrát mondhatták a magukénak! Szeged városa azonban mégiscsak felülkerekedett... Szeptemberben az eredeti terveknek megfelelően lovas szobrot sikerült állítani a Széchenyi téren a püspöki palota előtt, Vastagh György monumentális bronzszobrát. A korabeli tudósítások szerint ott valóban országos ünnepelés volt, 15, más híradások szerint 30 ezer ember vett részt a szoborátadón. Ráadásul állítólag a szoborállítási láz hevében a zomboriak, miután Szegeden elkészültek a tervek, elkérték Lázár György polgármestertől a szobor modelljét, hogy kevesebb pénzükbe kerüljön a szoborállítás, amit a szegedi polgármester udvariasan, de határozottan elutasított.¹³⁷

A két szobor – Zomborban és Szegeden – elkészült, de a kortársakban hiányérzet maradt, mondván, „Kassán még nem áll Rákóczi Ferenc lovas szobra, a nagy fényes nemzeti temetés pompájából nem maradt meg annyi, hogy a szobor elkészülhetett volna”.¹³⁸ Az 1906-ban csúcspontját elérő Rákóczi-kultusz fél évtized múltával tehát látványosan kezdett kifulladásra. Ennek legbeszédesebb bizonyítéka, hogy a *Századok* című folyóirat mindössze két mondatot szentelt az 1912-es zombori eseménynek.¹³⁹

A Rákóczi-szobrot 1918 novemberében a Zomborba bevonuló szerb csapatok¹⁴⁰ a Schweidel-szoborral együtt lerombolták – s itt homályba vész a két alkotás további sorsa. Az egyetlen konkrét híradás alapján, amit a *Vajdaság Ma* című lap

133 Uo. XXIV.

134 Uo.

135 Uo. XXV.

136 Erről bővebben lásd: Kincses, 2020b.

137 Panek, 2014. A szegedi szobor történetét összefoglalóan lásd: Kincses, é. n. (b).

138 *Pécsi Napló*, 1916. április 4. 2–3.

139 *Századok*, 46. (1912) 7. sz. 547.

140 A délvidéki szerb megszállásról lásd: Gulyás, 2016. 14–16., 18–19.; Halmágyi, 2016. 34., 36.

internetes változata adott közre 2012-ben, az tudható csak a szobrokról, amit a *Szombori Újság* 1930. november 22-én megjelent számában írtak: a zombori tartalékos tisztek egyesületének kérelmére a városi képviselő-testület elhatározta, hogy a két szobor darabjait átengedi a kérvényezőknek, hogy azokat beolvasztván, a Zomborban nyugvó hősi halottaknak temetői emléket állítsanak. Szájhagyományra hivatkozva ismeretes ugyanebből a publikációból, hogy a bóri bányában végezték be a szobrok sorsukat, ahol beöntötték őket, s ha nem is ezek anyagából, de ezek értékében onnan kapott bronzot a zombori szerb vezetés Sándor király Szent György téren fölállított lovas szobrához.¹⁴¹ A Rákóczi-szobor talapzata állítólag megmaradt, de átkerült a szerb temetőbe, s rajta egy emléktábla áll, amit az első világháborúban elesett szerb katonák emlékére dedikáltak.¹⁴²

Alapos kutatások eredményeként többet tudunk meg a szobrok sorsáról. A *Budapesti Hírlap* 1931. augusztus 23-i híre alapján¹⁴³ ugyanis a Zomborból menekült, Baján letelepedett magyarok elindítottak egy mozgalmat, hogy a Délvidék megszállása után a szerb hatóságok által a talapzatokról leemelt, s elraktározott Rákóczi- és Schweidel-szobrot elkérjék, s Baján, a főtéren állítsák fel. Lőrincz György, Zombor utolsó magyar polgármestere is elmenekült,¹⁴⁴ 1931-ben Baján ügyvédként tevékenykedett. Beadványt intézett a bajai törvényhatósághoz, hogy tegyenek lépéseket a szobrok Magyarországra, illetve Bajára szállításának érdekében. Egészen odáig sikerült elvinni az ügyet, hogy a zombori képviselő-testület már-már megszavazta a szobrok átadását, amikor a szerb tartalékos tisztek egyesületének egyik képviselője közölte az ügyet tárgyaló közgyűlésen, hogy igényt tart az egyesület a szobrok bronzanyagára, mert abból kívánják elkészíttetni (nem Sándor, hanem) Péter király emlékművét. A zombori testület így leszavazta a kérést, mire Nikolics József zombori ügyvéd felajánlotta az egyesületnek, hogy a bajaiak a szobrokért cserébe kifizetik annak ellenértékét. Ezt a szerb egyesület elfogadta, s a bajai képviselő-testület ezt követően megszavazta a kérdéses összeget. A szobrok ügye Zomborban ekkor vihart kavart, mert egy vandál csoport megkísérelte azokat megcsonkítani, de nem tudtak bennük nagyobb, helyrehozhatatlan kárt tenni. A cikk szerint Belgrádból megérkezett az engedély, hogy a szobrokat Bajára szállítsák. „Baja városának közönsége kegyelettel várja a nemzeti függetlenség bronzba öntött hőseinek megérkezését” – zárul a *Budapesti Hírlap* tudósítása.

A *Dunántúl* című lap 1935. áprilisi, majd az *Orosházi Friss Újság* hét évvel későbbi, 1938. augusztusi híradása alapján mindezek ellenére egyértelmű, hogy a szobrok nem érkeztek meg Bajára.¹⁴⁵ A városban ugyanis ekkor megint mozgalom indult, hogy a két szobrot átszállítsák, melyeket eltávolításuk után a Megyeháza

141 *Száz évvel ezelőtt*, 2012.

142 Lásd a *Köztérkép* internetes portálon: https://www.kozterkep.hu/14887/Schweidel_Jozsef_szobra_Zombor_1905.html (letöltés: 2020. január 21.).

143 *Budapesti Hírlap*, 1931. augusztus 23. 16.

144 A délvidéki tisztviselői kar elmeneküléséről újabban: Gulyás, 2016. 18.

145 Az *Újság*, 1907. október 30. 9.; *Orosházi Friss Újság*, 1938. augusztus 12. 3.

pincéjében őriztek. A mozgalom ismét eredménytelen volt, s újabb híradást, több hiteles adatot nem találtunk annak történetéről.¹⁴⁶

*

Rákóczi fejedelem tanulmányunkban bemutatott három szobrának – a Zólyomban 1907-ben, majd Borsiban 1969-ben, Marosvásárhelyen 1907-ben és a Zólyomban 1912-ben emelt emlékek – sorsa közös vonásokat mutat. Az egyik, hogy a 20. század első évtizedében, a Rákóczi-kultusz fellángolásának idején a fejedelem és bujdosótársai hamvainak 1906. őszi hazahozatala és újratemetése inspirálta vagy mozdította elő létrehozásukat. A szobrok felállítására indult országos gyűjtések, a szoborbizottságok működése, a szobrok elkészítésének nehézségei – a hirtelen fellángolásokat rögzös útra került, lassú adakozás váltotta föl –, a politikai felhangok, a helyi és az országos sajtó reagálása, a kísérőprogramok elemei, a leleplezési ünnepség koreográfiája, az elhangzott beszédek, méltatások hangneme kísérteties hasonlóságokat mutat: mind-mind az 1906-os országos ünnepséget imitálta. Az alapvető célkitűzés minden esetben egy méltó emlékmű állítása volt, amit maradéktalanul sehol sem sikerült megvalósítani: a leleplezésekről elmaradt a kezdetekkor vizionált több tízezres ünneplő tömeg, a sajtóban a csalódottság hangjai szólaltak meg.

Borsiban a rongálás után a szakszerű helyreállításnak köszönhetően az ország első, 1907-ben leleplezett, leginkább fordulatot „életutat” bejárt, de megmenekült, s ma is látható Rákóczi-szobra egy többjelentésű műalkotássá vált. A zólyomi–borsi szobor története egyidejűleg jeleníti meg a fejedelem fordulatot, száműzetésben végződő személyes sorsát és politikai életútját. Szimbóluma annak, hogy az ország első Rákóczi-szobra, ha mégoly viszontagságos utat is tett meg hatalomváltások, rendszerváltások és helyszínváltások következtében, megmaradt a Rákóczi-hagyományápolás kultikus emlékhelyének. A szobor hányattatott, fordulatokban gazdag sorsa a fejedelem bujdosásának is kifejezésévé vált. A szobor szimbóluma annak is, hogy a 20. század első évtizedében kiteljesedő Rákóczi-kultusz történeti tudatunkban a mai napig kiirthatatlanul mélyen gyökerezik, amelytől sem történeti gondolkodásunk, sem a fejedelemhez kapcsolódó viszonyrendszerünk nem tud szabadulni: a Rákóczi-kultusz a Rákóczi-szabadságharc históriájának mai napig szerves részeként él tovább.

A marosvásárhelyi Rákóczi-mellszobor története szintén szorosan kapcsolódik a hamvak 1906-os hazahozatalához, annak avatására tudatosan az első évfordulón került sor, és közvetlenül a temetés után, annak utórezgéseként, lecsengéseként értékelhetjük. A kortársaknak nem az volt a szándéka, hogy ezzel lezárják a Rákóczi-kultusz eseménysorozatát, ellenkezőleg, valami újnak, a fejedelem permanens, kultikus tiszteletének a további fokozását, kiteljesedését remélték tőle Erdélyben, egy helyi kultikus emlékhely létrehozásával. A marosvásárhelyieket, a város lakóit és vezetőit egyaránt büszke megelégedettség töltötte el, hogy sikerült felállítaniuk az ország egyik első Rákóczi-szobrát, illetve Erdély első Rákóczi-szobrát,

146 Nem ellenőrizhető állítások. További bizonytalan hír: *Új Magyarország*, 1941. július 4. 4.

amire, mint láttuk, a régióban Kolozsvár is törekedett. Az ünnepség itt is az 1906-os koreográfiát imitálta, de sokkal szűkebb keretek között zajlott e helyen is: lokális szintű maradt. Ez talán abból adódott, hogy a városvezetés kezdetben nem törekedett országos (politikai) megmozdulássá tenni. Ugyanakkor a kísérőkiadványból, amely a Rákóczi-kultusz hangnemében, szellemében, stílusában és frázisaival eleveníti fel II. Rákóczi Ferenc alakját, valamint a korabeli sajtótudósításokból kihallatszik az esemény kapcsán a függetlenségi politikai álláspont, valamint a permanens Bécs-ellenesség.

A szobor teljesítette küldetését, de nagyon rövid „életet élt meg” a magyar függetlenség szimbólumaként, a Rákóczi-kultusz első erdélyi emlékhelyeként. S hogy ez mennyire így volt, azt az is bizonyítja, hogy a bevonuló román csapatok egyik első tette volt, hogy megsemmisítették a magyar függetlenséget kifejező fejedelmi szobrot, amely ezáltal új tartalommal telítődött: az erőszakos impériumváltás, a függetlenség elvesztésének szimbólumává vált nemcsak Marosvásárhelyen, hanem Erdély-szerte.

Zomborban 1912-ben végleg bebizonyosodott: a Rákóczi-kultusz eszköztára csak ideig-óráig: fél évtizedig volt alkalmazható a hatalmon lévő politikai kurzus számára az önreprezentáció kifejezésére. Rákóczinak, a nemzeti függetlenség szimbolikus alakjának a kultusza a 20. század második évtizedében, a világháborúhoz közeledve végső soron már sehogyan sem illett a birodalmi összetartozás kifejezését szolgáló kulturális, agitációs kelléktárba. A Monarchia szétesése után pedig elvileg okafogyottá válhatott volna a függetlenséget szimbolizáló fejedelem alakjának kultikus tisztelete, de nem ez történt. A Horthy-korszakban fellángoló szoborállítási láz azonban már a Rákóczi-kultusz további, két világháború közti történetének újabb fejezete.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

1. Kiadott források és szakirodalom

Balassa

1994 Balassa Zoltán: Egy szobor utazásai. In: *A Hét*, 1994. június 10. 14–15.

Beck

2003 Beck Ivánné Dekker Mária: Rákóczi- és kuruc emlékhelyek Európában. Délvidéki Rákóczi-emlékek. In: *Új Ember*, 2003. szeptember 7. <https://archiv.katolikus.hu/ujember/Archivum/2003.09.07/1102.html> (letöltés: 2020. január 21.).

Bözödi

1942 Bözödi György: Eltűnt marosvásárhelyi szobrok. In: *Székely Szó*, 1942. november 8. 5. Újabbán: *Szózat*, <http://www.szozat.org/index.php/eszmekek-es-tenyek/tartalommutato/18942-bozodi-gyorgy-az-eltunt-marosvasarhelyi-szobrok> (letöltés: 2020. február 3.).

Csepreghy A. – Csepreghy H.

2010 Csepreghy András – Csepreghy Henrik: *Képeslapon üzen a múlt*. Marosvásárhely, 2010.

Dávidházi

1989 Dávidházi Péter: *„Isten másodszülöttje”*. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Bp., 1989.

Dömötör

1912 Dömötör Győző: *Emléklapok II. Rákóczi Ferenc zombori szobrának leleplezésére*. Zombor, 1912.

Erős

2015 Erős Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Bp., 2015.

F. Cirkl

2006. F. Cirkl Zsuzsa: Csonka talapzatok. II. Rákóczi Ferenc első magyarországi szobrának története. In: *Magyar Nemzet*, 2006. november 4. 40.

Fekete

2019 Fekete J. József: Állt itt egy Rákóczi-szobor. 2019 az erdélyi fejedelem emlékévé – Zomborban közadakozásból 1912-ben állítottak a tiszteletére emléket. In: *Magyar Szó*, 2019. január 6. <https://www.magyarso.ro/hu/3877/hetvege/195398/%C3%81llt-itt-egy-R%C3%A1k%C3%B3czi-szobor.htm> (letöltés: 2020. január 21.).

Fodor J.

2017 Fodor János: Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922. In: *Múltunk*, (2017) 1. sz. 148–186.

Fodor P.

2019 *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk.: Fodor Pál. Bp., 2019.

Fodor–Kelenik

2019b *Szigetvár 1566. évi ostromának igaz története*. Összeáll.: Fodor Pál, tört. tanulm.: Kelenik József. Bp., 2019.

Fodor–Papp

2019 *Mohács, 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet*. Szerk.: Fodor Pál – Papp Norbert. Bp., 2019.

Gaal

2004 Gaal György: Kincses Kolozsvártól romlott Kolozsvárig. Kolozsvár a Rákóczi-szabadságharc idején. In: *Keresztény Magvető*, 110. (2004) 3. sz. 295–307.

Gayer

2011 Gayer Viktória: „A szabadság sziklavárában mi fogjuk itt őrizni mindörökre.” II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársainak újratemetése Kassán. In: *Kortárs*, 55. (2011) 10. sz. 81–90.

Glässer/Gleszer

2009 Gleszer Norbert: Rákóczy itthon. A Rákóczi-hamvak hazahozatalának rítusai Bács-Bodrog vármegyében a sajtó tükrében. In: *Bácsország*, 49. (2009) 4. sz. 59–68.

2013 Glässer Norbert: Vértesi Károly beszédeinek margójára. Polgári szellemiség és szimbolikus politika lehorgonyozottságai egy zombori beszédgyűjteményben. In: *Híd*, 77. (2013) 10. sz. 151–164.

Gulyás

2016 Gulyás László: A jugoszláv–magyar határ születése. In: *A szerbek Magyarországon 1918–1921*. Szerk.: Zombori István. Bp., 2016. 11–26.

György

2019 György V. Imola: A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen. In: *Pro Minoritate*, 2019. 5. sz. 40–53.

Gyulai

2014 Gyulai Éva: Bercsényi-huszárok Kassán 1906-ban. Miskolc város és Borsod vármegye Rákóczi újratemetésén. In: *Történelem és Muzeológia*, 4. (2014) 105–118.

Hajdú

2003 *A nagyságos fejedelem szülőhelye Borsi*. Szerk.: Hajdú Jenő. Borsi, 2003.

Halász–Katona–Ólmosi

2004 *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906)*. Szerk.: Halász Hajnal – Katona Csaba – Ólmosi Zoltán. Bp., 2004.

Halmágyi

2016 Halmágyi Pál: A torontáli háromszög idegen megszállása 1918–1921. In: *A szerbek Magyarországon 1918–1921*. Szerk.: Zombori István. Bp., 2016. 27–60.

Hernády

2018. Hernády Zsolt: „Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak.” Schweidel József tábornok élete. Bp., 2018.

Ilyés

2013 Ilyés Gábor: „Magyar nyugodtan nem halhat, ha szent hamvaid előtt hódolatát ki nem fejezte.” II. Rákóczi Ferenc emlékezete Kassán. In: *Széphalom*, 23. (2013) 79–89.

Kalla–Takáts–Tverdota

2005 *Kultusz, mű, identitás*. Szerk.: Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György. Bp., 2005.

Kecskés

1991 Kecskés József: Egy szobor kalandjai. In: *Napló* [Veszprém], 1991. január 12. 10.

Keresztes

1988 Keresztes Gyula: *Marosvásárhely régi épületei*. Marosvásárhely, 1988.

Kincses

2003 Kincses Katalin Mária: „Minden különös ceremonia nélkül.” A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 116. (2003) 46–76.

2020a Kincses Katalin Mária: Európai emlékhelyek – európai emlékezetpolitika. In: *Uő: Rudimenta Militiae. Írások a művelődés és mentalitás hadtörténeti vonatkozásainak témaköréből*. Bp., 2020. 90–97.

2020b Kincses Katalin Mária: Rákóczi szent neve – és kultusza. In: „Hősök, mártírok, áldozatok és szentek az antikvitástól a modernitásig. (Hol húzódnak a történelmi értelmezések határai?” A Károli Gáspár Református Egyetem, Bp., 2019. november 7–8-án megrendezett konferencia előadásai. Szerk.: Csizy Katalin – Hóvári János. Bp., 2020. (S. a.)

é. n. (a) Kincses Katalin Mária: *Miért sír a fejedelem? Thaly Kálmán Rákóczi-ábrázolása és annak forrásai*. [Kézirat.]

é. n. (b) Kincses Katalin Mária: *A szegedi Rákóczi-szobor históriája*. [Kézirat.]

Kiss

2017 Kiss László: Mesélő relikviák. A császár masinisztájának hagyatéka a MOSZ székházban. In: *Mozdonyvezetők*, 27. (2017) 3. sz. 4–7.

Kovács

2017 Kovács Kálmán: „Zrínyi, Zriny, Zrinski.” Szigetvár német–magyar emlékezete 1790–1826. Debrecen, 2017.

Köpeczi

1991 Köpeczi Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Bp., 1991.

2006 Köpeczi Béla: A Thököly- és Rákóczi-hamvak felkutatása Törökországban. In: *Magyar Tudomány*, 167. (2006) 10. sz. 1205–1210.

Köpeczi–R. Várkonyi

2004 Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. 3. kiad. Bp., 2004.

Lányi

2003 Lányi Károly: A zombori Rákóczi-szobor. In: *Bácsország*, 26. (2003) 86–87.

Lukács

1997 Lukács József: Egy fémtok üzenete. In: *Turul*, 70. (1997) 1–2. füzet, 43–45.

Margócsy

2007 Margócsy István: *Égi és földi virágzás tükre. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*. Bp., 2007.

Marosi

2006 Marosi Barna: *Dr. Bernády György városa*. 2. kiad. Marosvásárhely, 2006.

Miklós

1937 Miklós Imre: *A magyar vasutasság oknyomozó történelme. A legelső vasúttól – napjainkig*. Bp., 1937.

Miklósi-Sikes

2001 Miklósi-Sikes Csaba: Kolozsvár (és Erdély) 19. századi szobrászata a sajtó tükrében. In: *Ars Hungarica*, 29. (2001) 2. sz. 281–356.

ML

1935 *Művészeti Lexikon. Építészet, szobrászat, iparművészet*. 2. köt. L–Z. 2. kiad. Szerk.: Éber László. Bp., 1935.

Palágyi

2003 Palágyi Béla: Rákóczi szelleme ott lebeg Borsi fölött. In: *Szabad Föld*, 2003. szeptember 12. 6.

Pál-Antal

2007 Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely a 20. században (Várostörténeti vázlat). In: *Marosvásárhely történetéből 2. Új- és legújabb kori tanulmányok*. Szerk.: Pál-Antal Sándor – Novák Csaba Zoltán. Marosvásárhely, 2007. 9–37.

2015 Pál-Antal Sándor: *Mesterségem címere: Bodor Péter. Egy zseniális székely elme*. Marosvásárhely, 2015.

Panek

2014. Panek Sándor: Tizenötezer ember ünnepelte a Rákóczi-szobor átadását. In: *Délmagyar*, 2014. július 11. <https://www.delmagyar.hu/helyi-ertek/delmagyarchiv/tizenotezer-ember-unnepelte-a-rakoczi-szobor-atadasat-2542720/> (letöltés 2020. április 2.)

Pap

2016 Pap József: A Rákóczi szabadságharc emlékezetének néhány vonása a 20. század elejének Magyarországon. In: *Snem roku 1715 a Uhorská spoločnosť v 18. storočí. Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*. Szerk.: Kónya Péter. Prešov, 2016. 167–178.

R. Várkonyi

1971 R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Bp., 1971.

2006 R. Várkonyi Ágnes: Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről. In: *Magyar Tudomány*, 167. (2006) 10. sz. 1211–1221.

R. Várkonyi–Kis

2004 *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Bp., 2004. (Nemzet és Emlékezet.)

Rákóczi album

1907 *Rákóczi album. A marosvásárhelyi Rákóczi szobornak 1907. évi november hó 29-én történt leleplezése emlékére*. Marosvásárhely, 1907.

Rákóczi szobra

1912 II. Rákóczi Ferenc szobra Zomborban. In: *Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 28. (1912) 2. sz. 91–93.

RNL

1915 *Révai Nagy Lexikona*. 13. kötet. Bp., 1915.

Romsics

2010 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. 3. kiad. Bp., 2010.

2015 Romsics Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Bp., 2015.

Sebestyén

2010. *Időtár 3. Marosvásárhely történeti kronológiája 1919–1944*. Szerk.: Sebestyén Mihály. Marosvásárhely, 2010.

Seres

2006 Seres István: *A törökországi bujdosók sírhelyei és a magyar tudóstársadalom*. *Magyar Tudomány*, 166. (2006) 12. sz. 1464–1475.

Szádeczky

1907 II. Rákóczi Ferenc Erdélyben. Írta és Tordán a Rákóczi ünnepélyen – fejedelemségbe iktatásának 200-adik évfordulóján – 1907. április 5-én felolvasta Dr. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1907.

Szajbély

2005 Szajbély Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Bp., 2005.

Szatmári

1991 Szatmári Gizella: Székely Károly szobrászművész élete és munkássága. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 27. (1991) 270–279.

Száz évvel ezelőtt

2012 Száz évvel ezelőtt leplezték le II. Rákóczi Ferenc zombori szobrát. In: *Vajdaság Ma. Délvidéki Hírportál*, 2012. június 11. <https://www.vajma.info/cikk/vajdasag/13648/Szaz-evvel-ezelott-lepleztek-le-II-Rakoczi-Ferenc-zombori-szobrat.html> (letöltés: 2020. január 21.).

Szentgyörgyi

1912 Szentgyörgyi Dénes: Rákóczi szobor. In: *Maros-Vásárhelyi lexikon*. Szerk.: Uő. Marosvásárhely, 1912. 193.

Szilasi

2000 Szilasi László: *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Bp., 2000.

Takáts

2003 *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Szerk.: Takáts József. Bp., 2003.

2007 Takáts József: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Bp., 2007.

Tóth

2016 Tóth Ferenc: *A bujdosó Rákóczi*. Bp., 2016.

2017 Tóth Ferenc: „Ex Turcia nulla redemptio.” 1717 – II. Rákóczi Ferenc fejedelem török földre lép. In: *Magyar Tudomány*, 178. (2017) 9. sz. 1144–1154.

Tóvári

1997 Tóvári Judit: *Az elit Miskolc város társadalmában, 1872–1917*. Nyíregyháza, 1997.

Varga

2016 Varga Szabolcs: *Leónidász a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*. Pécs–Bp., 2016.

Vécsei

2018 Vécsei Hunor: Rákóczi-emlékmű. In: *Marosvásárhely műemléki topográfiája*. <http://topographia.ro/topografia/utcartozek/rakoczi-emlekmu-8.html> (közzétéve: 2018. április 21.; letöltés: 2020. január 3.)

KATALIN MÁRIA KINCSES RÁKÓCZI STATUES ABROAD

The study seeks to answer the question of which among the initiatives to erect a statue of Rákóczi, prompted by the repatriation of the prince's ashes in 1906, emphatically within the coordinates of the cult of Rákóczi, were the first to be realised in practice. Since completeness was impossible to achieve, three examples were selected, one from Upper Hungary, one from Transylvania and one from Southern Hungary, which happily coincide with the “first” Rákóczi statues. Their common fate was to fall outside the 1920 boundaries of Hungary, whereupon two of them were destroyed, while the third was relocated after several decades of “hiding”. The earliest among them was the very first statue of Rákóczi, the bust unveiled in 1907 at Zólyom in Northern Hungary and reerected in 1969 at Borsi. The second is the memorial inaugurated at Marosvásárhely, in Transylvania, likewise in 1907, which, however, was destroyed roughly a decade later. The same fate awaited the full-length Rákóczi statue that was erected at Zombor, in Southern Hungary, in 1912; it also disappeared by the middle of the twentieth century. The three statues had several common features in terms of their creation, ceremonial inauguration, the associated programs, and the attitudes of national politics in general. These monuments became sites of historical memory in Hungary in the early twentieth century, the symbols of independent Hungarian statehood, while, after the destruction of historical Hungary in 1920, they were immediately turned into sources of political, national and military conflicts, and thus into relics to be destroyed; in short, they became mementos of the change of political regime.

